

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Počest'ování pomístních jmen po roce 1945

(na materiálu vybraných obcí v tzv. Sudetech)

Czechifying the non-settlement geographical names after 1945

(based on names from the chosen villages in the Sudetenland)

Bakalářská diplomová práce

Česká filologie

Autorka: Kateřina Zimmertová

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Olomouc

2019

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne.....

Podpis.....

Mé poděkování patří PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. za odborné vedení této práce,
podnětné připomínky a rady.

OBSAH

ÚVOD	5
1 POMÍSTNÍ JMÉNA	7
1.1 POMÍSTNÍ JMÉNA SE ZAMĚŘENÍM NA NĚMECKÁ	10
1.1.1 <i>Historický vývoj</i>	10
1.1.2 <i>Další faktory ovlivňující podobu pomístních jmen</i>	12
1.1.3 <i>Adaptace německých pomístních jmen do češtiny</i>	13
2 JAZYKOVÉ KONTAKTY ČEŠTINY A NĚMČINY	14
3 VYBRANÉ OBCE TZV. SUDET	16
3.1 SUDETY	16
3.1.1 <i>Chlumec</i>	17
3.1.2 <i>Jílové</i>	19
3.1.3 <i>Krupka</i>	19
3.1.4 <i>Ústí nad Labem</i>	21
3.1.5 <i>Úštěk</i>	22
4 VLASTNÍ VÝZKUM	24
4.1 METODIKA PRÁCE	24
4.2 POMÍSTNÍ JMÉNA PŘELOŽENÁ	27
4.3 NOVĚ VZNIKLÁ POJMENOVÁNÍ	32
4.4 POMÍSTNÍ JMÉNA NÁZVUKOVÁ	35
ZÁVĚR	37
SUMMARY	40
ANOTACE	41
POUŽITÁ LITERATURA A INTERNETOVÉ ZDROJE	42
KNIŽNÍ A ČASOPISOVÉ ZDROJE.....	42
ELEKTRONICKÉ ZDROJE	43
SEZNAM PŘÍLOH	45

ÚVOD

Vlastní jména pomístní neboli anoikonyma jsou vedle vlastních jmen místních (oikonym) nedílnou součástí vlastních jmen zeměpisných, tedy toponym (příp. geonym). Stejně jako jména místní se i pomístní jména měnila v průběhu času, a to téměř ve všech jazykových plánech. Od počátku své existence mají pomístní jména primárně za úkol zjednodušovat orientaci v prostoru – nejčastěji pojmenovávají výrazný objekt v krajině a vymezovat geografická území.

Tato práce se bude věnovat pomístním jménům ve specifickém čase a prostoru, a sice krátce po roce 1945 (resp. rozdílům v předválečné době a krátce po druhé světové válce), a to na území tzv. Sudet. Prostor Sudet byl vybrán pro svou specifičnost, která tkví především v proměnlivosti českého a německého obyvatelstva, a to nejen v době druhé světové války, ale i v rozdílném geomorfologickém charakteru od zbytku Česka, jenž ovlivňoval a ovlivňuje život právě v této oblasti a má hlavní vliv právě na zmíněném střídání národnostního složení tamějšího obyvatelstva.

V teoretické části budou nejprve nastíněny základní informace o pomístních jménech, jejich proměnlivost v průběhu času a jedno z vybraných základních rozdělení, včetně dosavadního zpracování pomístních jmen v monografiích či sbornících. Přiblížena budou také specifika německých pomístních jmen užívaných v českém jazyce a důležitých pro tuto práci.

S ohledem na již zmíněné převážně německé obyvatelstvo vybraných lokalit v předválečných dobách budou naznačeny česko-německé jazykové kontakty a kontakty českého a německého obyvatelstva vůbec.

Následující část bude mírnou odbočkou od lingvistické oblasti, neboť se bude věnovat oblasti Sudet (nicméně bude nastíněna etymologie tohoto jména) a pěti vybraným obcím. Zde je třeba zmínit, že výběr obcí probíhal částečně subjektivně, s ohledem na autorčin na původ, nicméně všechny obce splňují pro tuto práci stanovené podmínky, a sice polohu v bývalých Sudetech, více než 75% zastoupení německého obyvatelstva před rokem 1945, dostatečný počet pomístních jmen před rokem 1945, ale i v současnosti (neboť původně vybrané obce disponovaly v současnosti natolik rozsáhlou městskou zástavbou, že je nebylo možné použít pro excerpci pomístních jmen).

Další část se věnuje již samotnému výzkumu, kdy je nejdříve stanovena jeho metoda, tedy excerpce pomístních jmen z historických map včetně jejich popisu a jejich následné porovnání se jmény z map současných, rozdělení do stanovených a dříve popsáných skupin včetně vysvětlení důvodů zařazení a popsání případných nejasností.

Cílem práce je potvrdit předpokládanou převahu pomístních jmen přeložených

z německého do českého jazyka (což zapříčiňuje převážně německé obyvatelstvo ve vybraných obcích před rokem 1945, které bylo následně po tomto roce násilně odsunuto a nahrazeno převážně českým obyvatelstvem) a popsat případné odchylky od překladu, ať už na úrovni fonologie, morfologie či dalších jazykových plánů. V případě nepotvrzení očekávaných výsledků budou prozkoumány příčiny a jejich případný rozsah a pravděpodobnost či náhodnost.

1 POMÍSTNÍ JMÉNA

Pomístní jména (dále jen PJ) neboli anoikonyma, vlastní jména nesídlíšní, dříve uváděna také jako mikrotoponyma jsou nevlastními jmény, jež pojmenovávají neživé přírodní objekty a jevy na Zemi a ty člověkem vytvořené objekty na Zemi, které nejsou určeny k obývání a jsou v krajině pevně fixovány.¹

Jejich základní rozdělení závisí na objektu, který pojmenovávají, a podle nějž se pak dělí na hydronyma (vlastní jména vodních ploch, řek, studánek, vodopádů atd.), oronyma (vlastní jména pohoří, vrchovin, údolí, propastí atd.; mezi oronyma lze zařadit též speleonyma, tedy jména jeskyň), agronyma (vlastní jména pozemků a jejich seskupení, tedy polí, vinic, lesů apod.), hodonyma (vlastní jména dopravních cest, tedy silnic, tunelů, mostů a dalších), urbanonyma (vlastní jména veřejných prostranství, jako jsou náměstí či ulice) a vlastní jména hřbitovů, balvanů, kapliček, rozhleden a podobných objektů.

Přední čeští lingvisté a onomastici Ivan Lutterer a Rudolf Šrámek publikovali v devadesátých letech 20. století slovník vybraných zeměpisných jmen, jenž mimo jiné obsahuje rozdělení PJ podle samotného pojmenování objektu a skutečnosti, která je v tomto pojmenování vyjádřena.² Základní přehled podle nich pak vypadá takto – v pojmenování objektu je vyjádřen:

1. Obecný vztah a vlastnost, a to
 - a. místo nebo poloha – Desná, Polední kámen
 - b. vzdálenost (i metaforicky) – Amerika
 - c. velikost; množství, rychlost, zvuk – Vysoká, Střela, Tichá
 - d. tvar (přímým označením) – Špičák, Čtverec
 - e. tvar a jiné vlastnosti (metaforicky) – Baba, Koleno
 - f. barva, chuť – Krkavec, Slaná
 - g. hodnocení kvality nebo dojmu – Krásná Hora, Rozkoš
 - h. stáří nebo novost – Noviny
2. Země, a to
 - a. vyvýšeniny – Bradlo
 - b. svah, úbočí – Úbočnice
 - c. vhloubené tvary – Sedlo
 - d. ostrov, rovina – Rovina
 - e. složení půdy – Železné hory, Kamenec

¹ Svoboda, 1973. Str. 62–68.

² Lutterer, Šrámek, 2004. Str. 31–33.

- f. kulturní půda – Kopanice
 - g. voda – Louže, Kbelka (pramen)
 - h. atmosférické jevy – Sněžka, Hromovka
3. Rostlinstvo, a to
- a. části rostlin (druhy dřeva) – Pařez
 - b. porosty obecně – Hájek, Kří
 - c. rostlinný porost – Rohozná, Lipí
 - d. soustava polního hospodaření – Úhor
 - e. kulturní rostliny – Ržiště, Prosnice
 - f. louky, pastviny – Loučná, Pasuňk
 - g. zahrady, vinice, chmelnice – Vinohrad, Chmelová
4. Zvířectvo, a to
- a. volně žijící – Medvěděinec, Havran
 - b. domácí savci a ptáci – Kobyla, Kozel, Husí
5. Člověk, jeho poměry majetkové a právní, a to
- a. majetek královský nebo šlechtický – Královský stolec
 - b. majetek církevní – Farářství, Panenský les
 - c. majetek městský a obecní – Obecnice
 - d. právní poměry, nabytí majetku – Padělky, Lůsy
 - e. pojmenování podle osob (z osobních i obecních jmen) – Rožmberk
 - f. pojmenování podle institucí, vrchnosti – Panský kopec
6. Člověk, jeho práce (pracovní materiál a nářadí), a to
- a. nerosty – Vápenice
 - b. nerosty a jejich zpracování – Hutisko
 - c. rostliny a jejich zpracování – Mlýnek
 - d. zvířata, jejich lov nebo chov – Posed, Salaš
 - e. vojenství – Varta
 - f. soudnictví a výkon práva – Spravedlnost, Stínadla
7. Člověk, jeho výtvořiny a dílo, a to
- a. obecná a vlastní jména jeho sídel – Podeveský rybník
 - b. stavby – Pyramida, Babylon
 - c. hranice, meze, ohrazení – Mezný, Hrobka
 - d. cesty – Křižovatky
8. Člověk, jeho představy, společenský život, dějiny, a to
- a. pověsti a pověry – Čertůvka

- b. lidové zvyky a zábavy – Válenda
 - c. náboženství, církevní obřady – Kalvárie, Oltář
 - d. archeologie – Popelištná
 - e. historické události – Bojiště
 - f. místní příhody (zvláště tragické) – Zabitý
9. Ostatní jména, a to
- a. předslovanská – Říp, Odra
 - b. německá – Tál, Žuráň
 - c. ostatní (latinská aj.) – Hortus
 - d. nejasná – Kilava

Co se týče historického vývoje PJ, jejich počátky sahají před příchod Keltů na naše území, tedy zhruba do 8.–6. století př. n. l. Tehdejší PJ označovala významné orientační body, jako byly vodní toky a plochy a výrazné vyvýšeniny (v menší míře pak prolákliny). Keltové, kteří přišli na území dnešního Česka zhruba v 6.–4. století př. n. l., vedle již existujících PJ vytvářeli vlastní nová pojmenování (např. „Ohře“). V 1. století př. n. l. přichází Germáni tato pojmenování přijali a následně je o 6 století později sdíleli s příchozími Slovany, s nimiž se asimilovali.

Jedny z prvních českých PJ se objevují zhruba ve 12. století, a sice v kupních a darovacích smlouvách (psaných latinsky) – PJ zde označují prodávané neobydlené objekty a stejně jako dříve (ale i nyní) pojmenovávají významné orientační body v krajině. První PJ nalézáme i v Kosmově kronice („circa rivulum Rokitnicam“ – „okolo říčky Rokytnice“).³ PJ vzniklá v době mezi 12. a 13. stoletím vycházela z praslovanské slovo tvorby a způsobů pojmenování, postupně byla také ovlivňována cizími jazyky kolonistů (především německých, viz níže). Do 15. století pak dochází k výraznému nárůstu počtu PJ (především v souvislosti s větším množstvím psaných dokumentů), nově jsou více vytvářena víceslovná PJ.

Již od první poloviny 18. století můžeme hovořit o rychle se formující zásobě novočeských PJ. I nadále se čím dál častěji jedná o víceslovné výrazy, a to jak s předložkou, tak bez ní, častěji se vyskytují také jména založená na metafoře a metonymii pracující s pojmenovávaným objektem. K většímu zastoupení dochází také především u německých PJ, kdy se jedná o tzv. pravá německá PJ a dvoujazyčná, existující v češtině a němčině, nicméně používaná v němčině na místech s převahou německy mluvícího obyvatelstva. Jazyk zápisu PJ do katastru či mapy se řídil jazykem pořizovatele a zapisovatele onoho

³Pleskalová, 2017.

jména – více užívaný český výraz se tak mohl do map a seznamů dostat ve svém německém protějšku, a to jen z toho důvodu, že pisatel nemluvil, resp. nepsal (nebo jen velmi málo) česky.

Po druhé světové válce došlo k přerušení vývoje PJ – s odsunem Němců došlo k zániku německých PJ a často vznikala nová česká PJ. V 50. letech proběhla rozsáhlá revize PJ, během níž byla česká PJ (tedy z oblastí s českým obyvatelstvem v době před rokem 1945) většinou jen foneticky, ortograficky či morfologicky upravena, německá pak byla ve velké míře nahrazena českými PJ (v oblastech s převážně německým obyvatelstvem před rokem 1945).

Vliv na vývoj PJ měla i kolektivizace zemědělství a zrušení soukromého vlastnictví – vzniknuvší zemědělská družstva se většinou označovala jen čísly a původní pojmenování tak často zanikalo. Vznikající PJ během 20. století byla tvořena nejčastěji spojením prepozice a substantiva, resp. prepozice, adjektiva a substantiva, jednoslovné výrazy vznikaly a byly užívány zřídka. Aktuální vývoj PJ bude možný komentovat až s několikaletým odstupem, nicméně předpokládá se mírný úpadek jejich užívání, s ohledem na jejich postupné vytlačování místními jmény (což souvisí s rozšiřujícími se zástavbami a obydlováním dříve neosídlených míst).

1.1 Pomístní jména se zaměřením na německá

Německá PJ byla vytvářena německými kolonisty na území českých zemí kvůli snadnější orientaci (stejně tak jako většina českých jmen). V oblastech česko-německého kontaktu pak tato jména běžně přecházela do češtiny. Většina PJ nebyla písemně zaznamenána a byla užívána většinou v rámci jedné nevelké oblasti (např. obce) a skupiny osob (např. rodiny). Německá PJ, jež se stala součástí češtiny ještě před druhou světovou válkou zůstala většinou v češtině i nadále. Ta, která byla Němci na našem území používána až za války společně s odsunem Němců zanikla.

1.1.1 Historický vývoj

Nejstarší německá PJ se na našem území objevují pravděpodobně ve 13. století, tedy v období německé selské kolonizace. Stejně jako u českých PJ, ani zde nemáme dostatečné písemné doklady a německá PJ se objevují většinou v listinách, jež dokumentují rozložení panství, nebo v tehdejších mapách, nicméně tyto písemné doklady stejně nevypovídají o celkovém stáří a původu PJ, pouze o jejich používání v době vzniku daného textu.

Bohatší záznamy německých PJ pochází ze 17. století, kdy docházelo v důsledku reorganizací a renovací měst a obcí v pobělohorské době ke vzniku dokumentů

popisujících nově vymezené katastry, ale i ke vzniku nových map a soustavných popisů království.

Významným zdrojem PJ, a to jak českých, tak německých (příp. jiných), jsou katastry z 18. století. Tereziánský katastr vznikl v letech 1713–1768 a ve 20. století vyšel tiskem, josefský byl utvářen v letech 1785–1789 pro Čechy a Slezsko a 1787–1789 pro Moravu.⁴ Při sběru PJ před druhou světovou válkou, ale i v 60. letech 20. století sloužil právě tereziánský katastr jako jejich významný zdroj. Na katastry pak navázaly svým významem pro excerpce PJ mapy vzniknuvší při vojenských mapováních během 18. a 19. století (ze II. vojenského mapování, tzv. Františkova z let 1836–1852 čerpá i tato práce). Vedle vojenského mapování jsou také významné mapy stabilního katastru (1826–1843 v Čechách, 1821–1843 na Moravě)⁵ a další mapy a kartografické listy.

První snahu o sběr PJ z německojazyčných oblastí v Československu projevil ve 20. letech 20. století profesor pražské německé univerzity Ernst Schwarz. Ten svou přednáškou inicioval založení výboru pro pomístní jména, za jehož vznikem stál tehdy především Erich Gierach. Získaný materiál ze sběru PJ měl pak sloužit k vytvoření atlasu pomístních jmen, jenž by vedle monografií s dílčími závěry sloužil k dalšímu vědeckému zkoumání v oblasti onomastiky. Sběratelé nejdříve shromáždili dosavadní materiály o PJ a zároveň si rozdělili oblasti, do nichž se vydali pro další sběr PJ. Již v roce 1934 byly výzkumy v některých okresech hotovy a veškeré materiály shromážděny. Vedle toho byly excerpovány údaje z tereziánského a josefského katastru, z nichž získaná PJ byla přiřazována k tehdy aktuálním PJ (pokud došlo ke shodě). Ve čtyřicátých letech materiály utrpěly značné ztráty, jelikož byly několikrát přemísťovány a celý dosavadní „slovník“ byl rozdělen na několik částí, jež byly následně uloženy neznámo kde. Větší část sbírky byla nalezena až v 60. letech Libuší Olivovou-Nezbedovou (tehdy Nezbedovou), která se účastnila příprav na sběr PJ v Čechách s dřívější převahou českých obyvatel. Přesto však nalezené předválečné soupisy PJ (v 80. letech 20. století byla nalezena další část) tvoří ani 30 % celé původní sbírky, a nejsou proto v dnešním sběru PJ příliš užitečné.

Na počátku padesátých let 20. století nově ustavená Názvoslovná komise ministerstva stavebního průmyslu při Státním zeměměřičském a kartografickém ústavu (od r. 1954 Názvoslovná komise kartografická při Ústřední správě geodesie a kartografie) měla za úkol první poválečnou revizi a standardizaci pomístních jmen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Iniciátorem této akce byl Ivan Honl, pražský topograf a kartograf, předsedou

⁴ Matúšová, 2015. Str. 186.

⁵ Ibidem. Str. 187.

komise pak Vladimír Šmilauer. V roce 1957 už byla veškerá PJ v mapách větších měřítek zrevidována a podle zprávy Vladimíra Šmilauera bylo zpracováno 23 030 názvů, z nichž došlo v 37 % případů ke změně názvu.⁶ V témže roce byly vydány tři seznamy právě těchto standardizovaných jmen, a sice z kraje Karlovarského, Libereckého a Ústeckého (pod názvy *Hlavní pomístní názvy kraje –*).

V roce 1962 inicioval Vladimír Šmilauer tvorbu slovníku pomístních jmen. Práce se o rok později v Čechách ujala Libuše Olivová-Nezbedová a do roku 1980, kdy byl projekt zastaven, byla shromážděna PJ z 86 % českých obcí. Sběr PJ na Moravě a ve Slezsku vedl od téhož roku František Matějka, vystřídán roku 1969 Rudolfem Šrámkem. I zde projekt skončil v 80. letech, konkrétně roku 1989 a soubor čítal PJ z 96 % obcí Moravy a Slezska.⁷ PJ z takových obcí v Čechách, jež měly před druhou světovou válkou převážně německé obyvatelstvo, byla částečně sebrána v 70. letech 20. století (konkrétně v rozmezí let 1974–1979).

V letech 1995–2004 byl digitalizován tzv. generální katalog (dokončen roku 1991), z něhož ovšem byla vyřazena PJ obcí s původním německým obyvatelstvem, proto tato databáze není pro tuto práci relevantním zdrojem. Roku 1991 také vznikl *Retrográdní index pomístních jmen v Čechách* (Olivová-Nezbedová, Matúšová) a *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách* (od stejných autorek). V roce 2000 vyšel úvodní svazek *Slovníku pomístních jmen v Čechách* (Olivová-Nezbedová, Malenínská) a do roku 2009 ještě několik sešitů, nicméně projekt dále neobdržel dostatečné finance a další práce na něm nepokračovaly. Na *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* se začalo pracovat roku 2005, nicméně práce opět postupně ustaly a k dispozici máme pouze několik příspěvků, a sice ve speciálním čísle periodika *Acta onomastica* či na webových stránkách Ústavu pro jazyk český.

1.1.2 Další faktory ovlivňující podobu pomístních jmen

Jak již bylo zmíněno, v češtině měla možnost se udržet PJ německého původu tehdy, když v dané oblasti docházelo před rokem 1945 k jazykovým kontaktům češtiny a němčiny. Jedině tehdy se německá jména mohla adaptovat do češtiny a zůstat v ní i po roce 1945. To souvisí samozřejmě i s poměrem národnostního složení obyvatelstva – v obcích s téměř vyrovnaným poměrem českého a německého obyvatelstva je větší pravděpodobnost v užívání PJ německého původu i v současnosti. Oproti tomu výrazně

⁶ Matúšová, 2015. Str. 235.

⁷ Ibidem. Str. 204.

české či výrazně německé obce před rokem 1945 používají dnes PJ nově utvořená nebo např. slovanského původu.⁸ S tím souvisí i odchod českého (resp. československého) obyvatelstva za druhé světové války – z obce nesměla odejít většina českého obyvatelstva, jinak došlo v poválečných letech k novému osidlování a PJ uchovávaná a šířena především ústní tradicí byla nahrazena novými výrazy. Čím dále jsme také od roku 1945, tím je pravděpodobnější postupný zánik starších PJ používaných již jen nejstaršími generacemi.

Svou roli hrála také velikost a významnost objektu, jenž byl pojmenován. Často se tak stávalo, že PJ německého původu označující objekt významný kupříkladu pro orientaci mezi sousedními obcemi bylo užíváno i po roce 1945, ačkoliv byla před tímto rokem obec téměř výhradně česká.

1.1.3 *Adaptace německých pomístních jmen do češtiny*

Při přechodu německého PJ do českého jazykové systému docházelo k menším či větším změnám v oblasti fonologické, morfologické, slovtvorné i lexikální roviny. Na úrovni fonologie je důležité brát v potaz fakt, že některá německá PJ vznikla v německých dialektech a zohlednit jejich typické rysy při zkoumání jak původního německého PJ, tak jeho českého ekvivalentu. Stejně tak je důležité zohlednit nářečí oblasti, v níž dané slovo bylo a je používáno (tedy původem německé PJ z jihozápadních Čech může obsahovat jiné hlásky než totéž PJ užívané na severní Moravě). Je nutné brát v potaz také drobné fonetické rozdíly jednotlivých jazyků – kupříkladu německá hlásk *b* není foneticky stejná jako české *b*, blíže má spíše k českému *p*. Proto také německé *-berg* často přecházelo do češtiny jako *-perg*, respektive *-perk*.

Na úrovni slovtvorby primárně nedochází ke zvláštnostem, které by se neuplatňovaly i při přejímání jiných vlastních jmen z němčiny. Dochází zde především k přizpůsobování českým sufixům u zakončení německých jmen nebo k připojování českých sufixů k německému jménu v jeho původní podobě.

Z morfologického hlediska sledujeme míru začlenění daného PJ do českého skloňovacího systému, což souvisí s mírou aktivního užívání daného jména českými obyvateli.

Je také nutné rozeznávat, zda jde o PJ německého původu, nebo o německé apelativum, které bylo přejato do češtiny a až poté používáno jako PJ. V druhém případě se jedná o české PJ (ačkoliv je původní slovo, z něhož je jméno utvořené, přejímkou z němčiny). Stejně znějící PJ však často nemůžeme stoprocentně přiřadit k jedné, nebo druhé skupině.

⁸ Matúšová, 2015. Str. 207–208.

Možné jsou také změny syntagmatické, a sice spojení PJ německého původu s českými prepozicemi, adjektivy či adverbii (např. *Starý Herštejn, Na Šlajfu*).

V rámci poválečného počešťování německých PJ v oblastech s převážně německým obyvatelstvem před druhou světovou válkou byly využívány postupy, jež se z velké části shodují s procesy přejímání cizích PJ do vlastního jazyka. Docházelo tedy k překladům, vzniku tzv. názvukových jmen, případně k nahrazování jmény nijak závislými na jménech původních (toto třídění bylo následně použito pro výzkum, jenž je součástí této práce).

U jmen, jež byla etymologicky průhledná docházelo nejčastěji k překladu (*Eichberg – Dubový vrch*). Díky tomuto způsobu počeštění je zachována částečná návaznost na stará německá jména a mimo to do jisté míry zachován původní vzhled krajiny či její vliv na lidskou činnost.

Názvuková jména využívala hláskovou podobu jména (nebo části jména) německého, tedy jako ve většině případů vzniku nových jmen na základě lidové etymologie (*Steinruck – Štajruk*).

Nezávislými názvy se nahrazovala jména nevhodná pro překlad (např. etymologicky neprůhledná), jako *Karlhaus – Pusté skály*. Stejně jako u překladů se nepoužívala archaická nebo nářeční pojmenování a byla respektována pravidla novodobé slovo tvorby.

Silně počeštěná a významově nejasná jména zůstala ve většině případů zachována beze změny. Příkladem je jméno *Prenet*, jehož stavba není výrazně odlišná od stavby českých slov, proto také zůstalo zachováno.

Docházelo také k rebohemizaci, a to u původem českých poněmčených jmen (*Plavetsch Berg – Plaveč*).

2 JAZYKOVÉ KONTAKTY ČEŠTINY A NĚMČINY

S kontakty českého a německého obyvatelstva samozřejmě souvisí i jejich vzájemné kontakty jazykové. První kontakty češtiny s němčinou sahají až do 6. století, z něhož jsou známé přejímky z tzv. pragermánštiny do praslovanštiny (a naopak). V následujících stoletích se jedná především o výrazy z oblasti náboženství a církve.

Němčina tvořila také prostředníka mezi latinou a češtinou (příkladem je slovo „cihla“: lat. „tegula“, sthn. „ziegala“, střhn. „ziegel“) a spojovala tak civilizovanější západoevropský svět s tím naším. Německé přejímky se týkaly jak každodenního života („chléb“), kulturní oblasti („kněz“), ale i šlechtického života („oř“).

Vedle apelativ byla z němčiny do češtiny přejata také mnohá propria, a to jak antroponyma („Bedřich“), tak toponyma a anoikonyma („Pernštejn“).

K mnohem výraznějšímu ovlivnění češtiny němčinou došlo přirozeně během velké kolonizace mezi 11. a 13. stoletím, kdy došlo k výraznému nárůstu lexikálních výpůjček, ale i k rozšíření česko-německého bilingvismu. Docházelo k výpůjčkám jak ze spisovné němčiny, tak mluvené, často ovlivněné dialekty. Největší šanci na zakořenění v českém jazykovém systému měly ty výrazy, které pojmenovávaly v českých zemích do té doby neznámé objekty (např. „mandl“).

Germanismy přejímané do češtiny byly přirozeně přizpůsobovány českému jazykovému systému, a to po stránce fonologické, morfologické, ale i morfonologické. Na úrovni fonologického plánu docházelo často k nahrazování německých fonémů nejbližšími českými („ä“ – „e“), asimilaci („Feldscher“ – „felčar“), ale například i metatezi likvid („Molch“ – „mlok“). (typický sufix „-unk-“, který je dnes součástí slov spíše příznakových). Výrazy, v nichž se z velké části zachovaly příznaké skupiny hlásek, byly většinou zařazeny mezi expresivní skupinu slov („šmak“). V rámci morfonologické a morfologické roviny byly ovlivněny především sufixy, které byly v průběhu historického vývoje pokaždé jinak produktivní (ostatně stejně jako dnes). V menší míře byla ovlivněna i slovtvorba (došlo především k rozšíření substantivní kompozice) a syntax (v češtině zakořenila spojení typu „na vlastní pěst“). Mezi přejímanými slovy byla nejčastěji substantiva, v menší míře pak verba, která se přizpůsobila českému flektivnímu systému a zařadila se do příslušných slovesných tříd, především pak do třetí, čtvrté a páté. Přejímala se však v malé míře například i adjektiva, která jsou většinou neskloňná („nóbl“, „eklhafft“) a poukazují tak výrazně na svůj původ, stejně jako adverbia a partikule, které slouží především jako zintenzivňující výrazy v rámci českého substandardu („na blint“, „echt“, „lautr“).

Ačkoliv jazykové kontakty češtiny a němčiny započaly relativně brzy, jejich pozůstatky najdeme v různé míře v českém jazyce dodnes. Některé zůstaly v centru jazyka („peníze“), některé byly odsunuty na jeho periferii („vinšovat“).⁹ Blíže a podrobněji se této problematice věnují např. sborníky *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur* (česko-německé autorské dvojice Havránek–Fischer) nebo *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen* Klause Trosta.

⁹ Šlosar, 2001. Str. 105–109.

3 VYBRANÉ OBCE TZV. SUDET

3.1 Sudety

Pojem „Sudety“ popisuje *Slovník spisovného jazyka českého* jako „horskou soustavu Čech a Moravy od výtoků Labe z Čech po Oderské vrchy“ a jako „název okrajového hornatého pásma na severních a severozápadních hranicích českých zemí, obývaného do r. 1945 zčásti Němci“.¹⁰ Přesto však v sobě tento výraz skrývá další významy, jejichž vymezení bývá problematičtější.

Etymologický výklad slova bývá vystaven na keltském slově „Sudéta“, jež lze přeložit jako „Les kanců“. Poprvé se nicméně s tímto pojmem setkáváme u Starořeka Klaudia Ptolemaia, v českém prostředí pak až v 17. století u Bohuslava Balbína. Na počátku 20. století začal být používán výraz „Sudetendeutsch“ označující obyvatele československého pohraničí (tedy sudetské Němce) a následně se pojem Sudety rozšířil pro téměř celé území podél česko-německých hranic, tvořené převážně hornatým terénem a obývané především německy hovořícím obyvatelstvem. V 70. letech byl tento výraz nahrazen spojením Krkonošsko-jesenická subprovincie, ale především pro označení geomorfologického útvaru; pro označení historického území a ve významu historicko-politickém se používá původní termín Sudety dodnes.

Jak již bylo zmíněno, oblast Sudet několikrát během české historie obývali převážně Němci. Nejvíce německého obyvatelstva přišlo do českého pohraničí v době mezi 11. a 13. stoletím, tedy během tzv. velké kolonizace, která zasáhla téměř celou Evropu. Německy hovořící lidé měli na pozvání přemyslovských králů za úkol obsadit vysoko položená neúrodná území podél českých hranic (především v oblasti od Krkonoš po Šumavu a v oblasti Jeseníků), tato místa zúrodnit a osídlit a podpořit tak místní zemědělství i rozvoj obyvatelstva. Sudety se postupně proměnily ve velmi průmyslově a řemeslnicky vyspělou oblast, což mimo jiné v době druhé světové války bylo jednou z příčin, proč bylo právě toto území zabráno hitlerovským Německem.

Právě před druhou světovou válkou (ve 30. letech) zde žily téměř 4 miliony obyvatel, z toho téměř 3 miliony německé národnosti.¹¹ V roce 1933 byla založena Sudetoněmecká strana (SdP: Sudetendeutsche Partei), která převzala vládu téměř nad celým územím tehdejších Sudet, roku 1938 pak Sudety připadly tehdejšímu nacistickému Německu a většina neněmeckého obyvatelstva odsud byla násilně vyhnána.

Po druhé světové válce byl podpisem Postupimské deklarace v létě roku 1945

¹⁰ *Slovník spisovného jazyka českého*, <https://ssjc.ujc.cas.cz>, heslo „Sudety“, cit. [28.3.2019].

¹¹ Kovařík, 2018. Str. 16.

zahájen odsun sudetských Němců, jemuž ale předcházelo neoficiální, vynucené a násilné vypuzování německého obyvatelstva z pohraničí. Celkově tak byly po roce 1945 z celého Československa odsunuty téměř 3 miliony Němců.¹² Po odsunu následovalo dosídlení vyprázdněného pohraničí lidmi z vnitrozemí a původními tamějšími obyvateli, z velké části pak také Slováci a Romy, v malé míře emigranty například z Podkarpatské Rusi nebo třeba Maďarska.

Noví osadníci se však z vysokohorských neúrodných oblastí stahovali spíše do níže položených průmyslových center, došlo tak k zániku několika tisíc obcí včetně původních historicky významných usedlostí s polnostmi a rozvinutým zemědělstvím, ale i kostelů a kaplí a malých (většinou rodinných) výrobních podniků. Následně zahájená těžba a stavba elektráren tyto oblasti ještě více negativně ovlivnila, a to i po stránce životního prostředí, což je na mnoha místech bývalých Sudet znatelné dodnes.¹³

3.1.1 Chlumec

První vybranou obcí je Chlumec, město nacházející se severozápadně od Ústí nad Labem, jenž bylo pravděpodobně osídleno již v době bronzové. První písemná zmínka o Chlumci se nachází ve falzifikátu ze 13. století a je datována do roku 993, kdy kníže Boleslav II. daroval jím založenému Břevnovskému klášteru desátek z chlumeckého cla – Chlumcem totiž procházela významná obchodní cesta a celnice.¹⁴

Roku 1040 byl díky Chlumci a jeho výhodné poloze odvrácen vpád vojsk německého krále Jindřicha III., proti němuž se postavil kníže Břetislav I. V roce 1107 na chlumeckém hradě proběhl zemský sněm, svolaný knížetem Svatoplukem. V témže století, roku 1126, začala dlouhá a významná bitevní historie Chlumce. Vojska německého krále Lothara I. Saského (i přes podporu Oty Olomouckého) byla poražena Soběslavem I., a Přemyslovci tak upevnili svou pozici v českém státě. Přibližně v téže době pravděpodobně zanikl chlumecký hrad.

V době 12. a 13. století význam Chlumce postupně upadal a tehdejší obec byla zastíněna narůstajícími okolními městy (například Ústím nad Labem). Roku 1426 došlo k další významné bitvě, která se vžila pod názvem Na Běhání (a to podle místa konání, nedaleké vyvýšeniny se stejným názvem), a kde byla římskoněmecká armáda poražena husitskými vojsky. Nejen Chlumec, ale i Ústí nad Labem a okolí se ocitly pod nadvládou husitského hejtmana Jakoubka z Vřesovic.

¹² Průcha, 2009. Str. 64.

¹³ Kovařík, 2018. Str. 26.

¹⁴ Borská, 2005, Str. 97.

V 80. letech 15. století se na chlumecké nově vybudované tvrzi usadili Kölblové z Geisingu, kteří v Chlumci s mírnými přestávkami působili ještě několik let po třicetileté válce. Ta se nevyhnula ani Chlumecku a jeho převážná část byla vypálena. Naštěstí se tamní obyvatelstvo během 17. století nesetkalo s větší vlnou morové epidemie, což dokazuje Kaple Nejsvětější Trojice postavená Janem Františkem Krakovským z Kolovrat na Horce, zalesněné vyvýšenině, díky níž má pravděpodobně Chlumeck své jméno.¹⁵ Během 18. století docházelo k proměně tehdejší tvrze na zámek a k výstavbě nového barokního zámku, který byl využíván i později během napoleonských válek, druhé světové války a částečně i v průběhu 60. let.

Na počátku 19. století byla vybudována císařská silnice z Teplic do Saska. Nejznámější a velmi důležitou bitvou pro Chlumeck, ale především pak pro celou střední Evropu, byla bitva roku 1813, v níž byla vojska Napoleona Bonaparte drtivě poražena spojenými armádami Rakouska, Ruska a Pruska. Bitvu upomíná velké množství pomníků a památníků, jež se nacházejí po celé oblasti Chlumecka. Oblast byla téměř kompletně vypálena a vydrancována, došlo také ke značnému poklesu obyvatelstva.

V rámci následné nové výstavby obce byl postaven také kostel svatého Havla (na místě bývalého kostela svatého Gotharda ze 14. století), jenž dodnes tvoří neodmyslitelnou součást chlumeckého náměstí. Chlumeck patřil od 30. let 19. století rodu Westphalen-Fürstenbergů, a to až do roku 1945. Během druhé světové války Chlumeck neutrpěl výraznější poškození, nicméně den po kapitulaci Německa, tedy 9. května 1945, došlo k přeletu sovětského průzkumného letadla, na nějž tamější chlapec začal střílet a vzápětí došlo k bombardování obce sovětskými stíhačkami, které letěly průzkumnému letadlu na pomoc.

Poválečný odsun německého obyvatelstva výrazně změnil počet obyvatel obce – k roku 1930 žilo v Chlumci 1 122 obyvatel (z toho 225 Čechů, 869 Němců a 28 cizinců), roku 1947 zde žilo pouze 569 obyvatel.¹⁶ Od 70. do 90. let byly k Chlumci postupně připojovány další obce, případně některé z nich zanikaly. Docházelo také k velkému rozvoji těžby hnědého uhlí, což podněcovalo právě zanikání některých obcí a přesuny obyvatelstva do Chlumce.

Roku 1986 byl Chlumeck (společně s Chabařovicemi) začleněn ke statutárnímu městu Ústí nad Labem, nicméně roku 1989 se Chlumeck opět osamostatnil a roku 2012 byl povýšen na město.

¹⁵ Profous, 1954. Str. 19–20.

¹⁶ Kuča, 2000. Str. 395.

3.1.2 Jílové

Město Jílové (od roku 1963)¹⁷ se nachází západně od Děčína, pod jehož okres také spadá. Nad městem se tyčí Děčínský Sněžník, stolová hora s rozhlednou a Kaplí Panny Marie, jenž je jedním z nejoblíbenějších turistických cílů této oblasti.

První zmínka o Jílovém pochází z roku 1348,¹⁸ v 70. letech 14. století pak byla vybudována tvrz, která byla v 16. století přestavěna v renesančním stylu a v 17. století přebudována na zámek, jenž byl v držení Thunů a stojí ve městě dodnes. Společně se sousedním Libouchcem tvořilo Jílové urbanizovanou oblast v údolí potoka, jež byla již od 14. století kolonizována.

Vesnice, které jsou dnes součástí města Jílové, byly tzv. lánového typu (ležely v údolí, přičemž potok jím protékající byl osou vesnic a na zahrady u domů navazovala pole, louky a lesy)¹⁹, samotné Jílové bylo ve středověku rozděleno na Horní a Dolní podél bočního údolí, jímž kdysi vedla významná cesta z Ústí nad Labem do Saska. Existence a stáří jednotlivých vsí však nejsou jednoznačné, chybí písemné, ale i archeologické doklady.

Bezpečně doložené rozložení nynějšího města pochází až ze 40. let 18. století – město tvořilo vlastní Jílové, Martiněves, Modrá a Kamenná. V 19. století se přidaly vsi Kamenec a Sněžník, jež jsou součástí města dodnes. Jílové bylo od počátku převážně německé, ve 30. letech 20. století žilo v samotném Jílovém 1 760 obyvatel, přičemž 1 654 z nich bylo německé národnosti²⁰. V současnosti město čítá 5 167 obyvatel²¹ (přirozeně téměř výhradně české národnosti).

3.1.3 Krupka

Město rozkládající se na úpatí Krušných hor, severně od Teplic a západně od Ústí nad Labem je známo především díky evropsky významným nalezištím cínu. Ten byl dobýván pravděpodobně již v době bronzové. Zmínky o této těžební oblasti pochází již z druhé poloviny 10. století, a sice z pera arabsko-židovského obchodníka Ibráhíma ibn Jákúba. Ten, společně s dalšími posly, projížděl českými zeměmi při cestě za císařem Otou I. a v jeho poznámkách z cest se nachází mimo jiné zmínka o tom, že se z Čech

¹⁷ Kuča, 2000. Str. 688.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Lidová architektura Čech, Moravy a Slezska* [online]. 2000–2018 © Martin Čerňanský [cit. 16.3.2018]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/>

²⁰ Kuča, 2000. Str. 687.

²¹ Český statistický úřad. *Počet obyvatel v obcích k 1.1.2017* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2017 [cit. 16.3.2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz>

(pravděpodobně východu Krušných hor) vyváží cín.²² V té době byla využívána spíše druhotná ložiska cínu, ta primární (s nimiž souvisí i obrovský rozvoj těžby) byla čerpána přibližně od druhé poloviny 13. století.²³ Těžba pak, až na několik málo přestávek, probíhala až do 60. let 20. století.

První zmínka o Krupce jakožto městě pochází z roku 1330, kdy patřila saskému šlechtici Těmovi I. z Koldic (Koldicové vlastnili město až do začátku 16. století). Město postupně nabývalo na velikosti (rozlohou i počtem obyvatel) i vřhlasu a důležitosti – především díky těžbě. Jeho rozkvět však mírně zpomalily (ostatně jako v dalších částech českých zemí) husitské války – na území Krupky neprobíhaly boje husitů a vojsk Zikmunda Lucemburského (na jehož straně stál i rod Koldiců), nicméně zvítězivší husité v bitvě u Ústí nad Labem (roku 1426) pronásledovali katolická vojska právě na okraj Krupky, kde také část nepřátelských vojsk pobili. Roku 1429 Krupka znovu pocítila dopad husitských válek – husité přes ni procházeli při jedné ze svých spanilých jízd do Saska a roku 1433 město společně s hradem Kyšperkem dobyli. Z husitských výbojů se ale město velmi rychle vzpamatovalo a během 15. století bylo na vrcholu svého poválečného rozkvětu. V Krupce bylo postaveno několik kostelů, její území bylo rozšířeno a od krále obdržela městský znak a výroční trh. Spolu s obrovským nárůstem těžby přicházeli do města noví obyvatelé, a to především z nedalekého Saska.

V roce 1479 město kompletně vyhořelo a následně tak vzniklo celé nově. Vlivem třicetileté války začalo město postupně upadat, a to včetně pro většinu obyvatel důležitého dolování – objevili se tak nové způsoby obživy, zejména pak punčochářství, plátenictví, výroba slaměných klobouků a umělých květin.

Na počátku 19. století se na území Krupky začalo těžit hnědé uhlí a oblast se tak znovu stala převážně těžební. Došlo také k velkému rozvoji turistiky, a to především směrem ke Komáří hůrce, kde o něco později vznikla výletní restaurace na Komáří výžce, která se zde nachází dodnes.

Začátkem 20. století pak Krupku znovu postihl požár. I když v menším rozsahu, město muselo být znovu nově vybudováno, což způsobilo přesun městského centra směrem k později připojenému Bohosudovu. K roku 1930 v Krupce žilo 4 092 obyvatel, přičemž Němců bylo 3 624 a Čechů pouze 364 (ostatními obyvateli byli Židé a cizinci z dalších zemí). Po druhé světové válce došlo k odsunu německého obyvatelstva, což způsobilo pokles počtu obyvatel téměř na polovinu předválečného stavu – v Krupce k roku 1950 žilo

²² *Oficiální stránky města Krupka* [online]. WEBHOUSE® [cit. 24.1.2018]. Dostupné z: <http://www.krupka-mesto.cz/>

²³ Bervic, Kocourková, 1978. Str. 6.

2 229 obyvatel.²⁴ Roku 1953 byla také zprovozněna sedačková lanová dráha, vedoucí z Bohosudova na Komáří vížku, což vedlo opět k velkému rozvoji turismu. Od roku 1989 dochází ke zvelebování města, především pak k rekonstrukcím jak historického jádra města, tak institucí připomínajících (především těžařskou) historii města.

3.1.4 *Ústí nad Labem*

Město Ústí nad Labem se nachází v severozápadních Čechách na soutoku řek Labe a Bíliny. Ze severu je město ohraničeno Krušnými horami, z jihu Českým středohořím, což společně s povodím řeky Labe vytváří vhodné klimatické podmínky pro osidlování této oblasti – první obyvatelstvo zde bylo pravděpodobně už v mladší době kamenné. Slované začali osidlovat Ústecko zhruba v 8. století, od 10. století pak patřilo pod bílinskou kastelánii. V Ústí, stejně jako nedalekém Chlumci, se nacházela celnice, kontrolující především labskou obchodní cestu, což dokládá zakládací listina litoměřické kapituly z roku 1057. Od 10. do 13. století se v Ústí nacházelo hradiště, jehož pozůstatky nalézáme v hradní svatyni, na jejímž místě dnes stojí kostel sv. Vojtěcha.

Od roku 1249 bylo Ústí královským městem, zastaveným Erkenberovi ze Starckenberku, brzy však město zpátky získal Přemysl Otakar II., kterému město předtím patřilo. Během 14. století nebylo Ústí příliš významným městem (především kvůli nedalekým „konkurenčním“ městům Litoměřice a Pirna), v 15. století muselo několikrát odolávat nájezdům husitů – po husitských válkách městu až do roku 1436 vládl Jakoubek ze Stříbra. Od druhé poloviny 15. století postupně Ústecko nabývalo na významu, především jako řemeslnicko-zemědělská oblast a samotné město několikrát kompletně změnilo svou zástavbu (a tím pádem i půdorys). Ve 30. letech 16. století město několikrát kompletně vyhořelo a následně bylo přestavěno v renesančním stylu s výrazným vlivem saské architektury. Nedaleké Sasko nemělo vliv jen na stavitelství, ale i na náboženství a jazyk ve městě – v Ústí převažovalo luteránství a na konci 16. století převládala němčina v úřední komunikaci. Sasům patřilo město i během třicetileté války, která se na něm velmi negativně podepsala, stejně jako morová epidemie, která město nedlouho poté zasáhla. V průběhu následujících století bylo město převážně zemědělskou a hospodářskou oblastí.

Od 30. let 19. století se Ústí stávalo významným průmyslovým městem, zaměřeným převážně na těžbu uhlí a jeho dopravu po Labi do sousedního Německa. Rozvoji a významu města pomohla také železniční trať, která skrze něj vedla z Prahy do Drážďan. V Ústí postupně vznikaly nejrůznější továrny, ať už s chemickou či metalurgickou výrobou, nebo podniky na výrobu a zpracování mýdla (Schichtovy závody),

²⁴ Kuča, 1998. Str. 226.

skla (Union) a další. Na konci 19. století bylo Ústecko jednou z největších a nejvýznamnějších průmyslových oblastí. Během 20. století se město velmi rychle rozrostlo, jak do rozlohy, tak do počtu obyvatel – rozvoj průmyslu přivedl na Ústecko velké množství českého dělnictva (ústecké obyvatelstvo bylo do této doby už od 17. století téměř úplně německé).

Za druhé světové války byla většina průmyslu přeorientována na zbrojní výrobu pro nacistické Německo, kvůli čemuž také bylo Ústí ke konci války bombardováno americkými letadly a z velké části poničeno. Během poválečného odsunu německého obyvatelstva a znovuosídlení českými občany došlo k výměně téměř 75 % obyvatel. V roce 1930 žilo v Ústí nad Labem 43 793 obyvatel, z toho 32 878 německé národnosti, v roce 1950 zde žilo 36 126²⁵ převážně české národnosti (došlo také k výraznému dosídlení Slováci a Romi).

V průběhu 70. a 80. let došlo v Ústí nad Labem k velmi výrazným architektonickým úpravám – většina stávajících budov byla stržena a nahrazena novými moderními multifunkčními budovami. Byl tak kompletně změněn historický ráz především centra města.

V 90. letech 20. století zde byla založena Univerzita Jana Evangelisty Purkyně a symbolem města se stal výrazný Mariánský most spojující centrum města se střežkovským nábřežím.

3.1.5 Úštěk

Pátou a zároveň poslední vybranou obcí je město Úštěk. Leží v Ústeckém kraji mezi městy Litoměřice a Česká Lípa v kotlině mezi Českým středohořím a Ralskou pahorkatinou. Samotné město se pak nachází na ostrožně, kolem níž byly v minulosti budovány vsi, které daly následně podobu celému nynějšímu městu.

První osídlení Úštěcka spadá pravděpodobně už do doby mladšího neolitu, Slované potom osidlovali tuto oblast zhruba od 10. století. Ve 12. století už existovala většina vsí tvořících současný Úštěk.

Ve druhé polovině 14. století se město společně s hradem Ratný (dnešní Hrad Úštěk) stalo lénem Petra z Michalovic, jehož otec, Jan z Michalovic, byl pravděpodobně zakladatelem města někdy mezi roky 1334 a 1354.²⁶ Město patřilo pánům z Michalovic až do první čtvrtiny 15. století, poté byl Úštěk dobyt a vypálen vojskem Zikmunda Děčinského z Vartemberka, který zastával protihusitský názor, na rozdíl od Václava Cardy z Petrovic

²⁵ Kuča, 2000. Str. 918.

²⁶ Kuča, 2000. Str. 976.

(ten v Úštěku vystřídal pány z Michalovic). Vyplenění města vedlo k zesílení hradeb a stavbě Pikartské věže, která ve městě stojí dodnes. Město záhy prošlo výrazným stavebním rozvojem, během nějž byla většina domů přestavěna, a to za použití kamene, díky čemuž nedošlo k výraznějším škodám při následném znovuvypálení. Z 15. století pochází i většina židovských domů, špitál, nebo třeba hřbitovní kostel, které jsou dnes významnými pamětihodnostmi města. Od 15. století se v Úštěku také velmi výrazně rozvíjelo soukenictví a chmelařství s vinařstvím.

Během let 1621 až 1773 patřil Úštěk jezuitům a většina budov v té době prodělala mnohé barokní úpravy. Od druhé poloviny 17. století docházelo k výraznému poněmčování města – němčina byla převládajícím úředním i vyučovacím jazykem. V roce 1756 zasáhl město znovu požár, tentokrát pravděpodobně největší v celé úštěcké historii.

Zrušení jezuitského řádu roku 1773 mělo vliv i na Úštěk – bývalé jezuitské sídlo bylo přeměněno na sladovnu, bylo vysušeno několik úštěckých rybníků, kde následně vznikly nové vsi, které jsou dnes součástí města. Roku 1850 byl zřízen úštěcký soudní okres, což zvýšilo význam města a vedlo také ke stavbám nových budov a výrazným přestavbám těch stávajících. Na konci 19. století byla v Úštěku zbudována železniční trať, která v současnosti vede z České Lípy do Lovosic.

Druhá světová válka výrazněji nezměnila podobu města, nicméně následný poválečný odsun způsobil stagnaci v jeho vývoji. V roce 1930 žilo v Úštěku 2 061 obyvatel, z toho bylo 1 861 německé národnosti,²⁷ po válce zde žilo pouze 1 315 obyvatel, a to téměř výhradně českých.²⁸

V 60. letech 20. století byl vybudován rybník Chmelař, který měl sloužit jako rekreační oblast. Centrum města je v současnosti chráněnou městskou památkovou rezervací, a to především pro svou historickou zástavbu, která se zde z velké části zachovala ve své původní podobě.

²⁷ Kuča, 2000. Str. 970.

²⁸ Ibidem. Str. 979.

4 Vlastní výzkum

4.1 Metodika práce

Z mapy II. vojenského mapování (tzv. Františkova z let 1836–1852) v měřítku 1:28 800²⁹ byla vyexcerpována PJ, jež se nacházela na dnešním katastrálním území obcí, resp. měst Chlumeck, Jílové, Krupka, Ústí nad Labem a Úštěk (viz Seznam příloh). V případě špatné čitelnosti a nejasné určitelnosti PJ byla použita speciální mapa III. vojenského mapování z let 1874–1880 v měřítku 1:75 000.³⁰

Takto získaná PJ poté byla porovnána s PJ ze stejných oblastí na současné mapě, konkrétně turistické mapě na portálu mapy.cz³¹ s nastavitelným měřítkem. PJ, která se na historické mapě vyskytovala jako jména místní (a naopak), byla z tohoto výzkumu vyřazena (ve velké míře se jednalo o jména dnes již zaniklých obcí, která v současnosti pojmenovávala místa, kde se tyto obce v minulosti nacházely). Celkem bylo z katastrů pěti obcí získáno šedesát PJ, která zobrazují následující tabulky:

CHLUMEC	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Ameisen Berg	Mravenčí vrch
Bärenhecke	Nedvězí
Rothügel	U Rokle
Sernitztal	Ždírnické údolí
Stradner Berg	Stradovský vrch

Tabulka 1: Chlumeck

²⁹ Dostupné online na <http://oldmaps.geolab.cz> a na <https://mapy.cz/19stoleti>

³⁰ Dostupné online na <https://historickemapy.cuzk.cz>

³¹ Dostupné online na <https://mapy.cz/turisticka>

JÍLOVÉ	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Bärenhügelwiese	Medvědí louka
Dresdner Aussicht	Drážďanská vyhlídka
Gemeinde Wald	Obecní les
Hege Berg	Výrovna
Hoher Schneeberg	Děčínský Sněžník
Kahler Berg	Holý vrch
Lotter Berg	Lotarův vrch
Nostitzstrasse	Nosticova silnice
Pferdskopf	Koňská hlava
Pflaster Bach	Sněžnický potok
Rehfälle	U Velké školky
Thielborn	Thielova studánka

Tabulka 2: Jílové

KRUPKA	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Elbe	Labe
Galgen Berg	Zaječák
Geiers Berg	Supí hora
Geiersburg	(zřícenina hradu) Kyšperk
Im Dörfel	Ve Vísce
Im Knötel	Na Knetlu
Kahler Berg	Lysá hora
Kalvarien Berg	Vyhlídka Kalvarienberg
Kessel Teich	Kotelní rybník
Mückenberg	Komáří hůrka
Müglitzbach	řeka Mohelnice
Räuberschloss	Loupežník
Rosenburg	Růžový hrad
Sernitztal	Ždírnické údolí
Schauplatz	Na Vyhlídce
Schwarzbach	Černý potok
Schwarze Wiesen	Černá luka
Schwarzes Kreuz	U Černého kříže

Tabulka 3: Krupka

ÚSTÍ NAD LABEM	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Biela Fluss	Bílina
Bihana Berg	Na Běhání
Bohna	Bánov
Elbe Fluss	řeka Labe
Kleisch Bach	Klíšský potok
Kolleben	Kolibov
Marien Berg	Mariánský vrch
Oster Bach	Neštěmický potok
Sedler Revier	Sedlo
Sernitz Bach	Ždírnický potok
Strisowitz Berg	Střížovický vrch
Tannich Berg	Jedlová hora
Wostrey Berg	Vysoký Ostrý

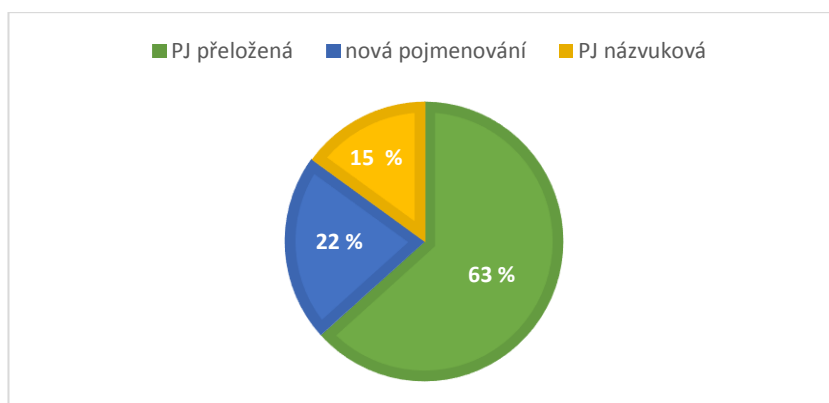
Tabulka 4: Ústí nad Labem

ÚŠTĚK	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Alter Bach	Úštěcký potok
An der Lohleite Feld	Za Potokem
Beile Berg	Pohorský vrch
Budine Berg	Budina
Die Hohe Haide	Lukovská lada
Gügel Berg	Bukovinská hora
Kessel Berg	Starosti
Klimmtmühle	Klimtův mlýn
Manker Bach	Úštěcký potok
Ruine Hradek	(zřícenina) Hrádek
Sandhöhe	Písková výšina
Schönborn	Krásná Studánka
Vogelgrund	Ptačí důl
Zu Julienau	U Julčina

Tabulka 5: Ústěk

Tato jména byla roztříděna do skupin podle způsobu vzniku současného českého PJ z německého historického pojmenování za využití základních tří způsobů dle Matušové³² (viz výše).

Nejpočetnější skupinou jsou PJ přeložená – z celkového počtu šedesáti jmen takto vzniklo třicet osm současných PJ. Ke vzniku zcela nových pojmenování, bez vztahů na původní německá PJ, došlo ve třinácti případech. V devíti případech pak vznikla tzv. názvuková PJ, využívající hláskovou podobnost s původními PJ. Procentuální zastoupení dokládá následující graf:

Graf 1: Způsob vzniku současného PJ

V další části bude přiblíženo rozdělení vyexcerpovaných PJ do jednotlivých skupin a budou popsány některé konkrétní případy změny německého PJ na české.

4.2 Pomístní jména přeložená

První a, jak již bylo zmíněno, nejpočetnější skupinou jsou PJ, u nichž došlo k překladu z němčiny do češtiny, a to bez dalších změn (přidání či odebrání předložky nebo spojky nebylo bráno v potaz). Z celkového počtu šedesáti PJ došlo ve třiceti osmi případech k přímému překladu, jak dokládá následující tabulka:

³² Matušová, 2015.

PJ PŘELOŽENÁ	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Ameisen Berg	Mravenčí vrch
Bärenhecke	Nedvězí
Bärenhügelwiese	Medvědí louka
Biela Fluss	řeka Bílina
Bohna	Bánov
Dresdner Aussicht	Drážďanská vyhlídka
Elbe Fluss	řeka Labe
Geiers Berg	Supí hora
Gemeinde Wald	Obecní les
Hoher Schneeberg	Děčínský Sněžník
Im Dörfel	Ve Vísce
Kahler Berg	Lysá hora
Kahler Berg	Holý vrch
Kessel Teich	Kotelní rybník
Kleisch Bach	Klíšský potok
Klimmtmühle	Klimtův mlýn
Lotter Berg	Lotarův vrch
Marien Berg	Mariánský vrch
Mückenberg	Komáří hůrka
Müglitzbach	řeka Mohelnice
Nostitzstrasse	Nosticova silnice
Pferdskopf	Koňská hlava
Räuberschloss	Loupežník
Rosenburg	Růžový hrad
Sandhöhe	Písková výšina
Sernitz Bach	Ždírnický potok
Sernitztal	Ždírnické údolí
Schauplatz	Na Vyhlídce
Schönborn	Krásná Studánka
Schwarzbach	Černý potok
Schwarze Wiesen	Černá luka
Schwarzes Kreuz	U Černého kříže
Stradner Berg	Stradovský vrch
Strisowitz Berg	Střížovický vrch
Tannich Berg	Jedlová hora
Thielborn	Thielova studánka
Vogelgrund	Ptačí důl
Zu Julienau	U Julčina

Tabulka 6: PJ přeložená

V případě tří PJ nebylo jejich zařazení do této skupiny jednoznačné, jelikož nedošlo pouze k překladu, ale i vypuštění/přidání plnovýznamového slova.

Prvním z těchto PJ byl výraz „Bärenhecke“, který lze doslova přeložit jako „Medvědí houština“, nicméně v současných mapách se vyskytuje jako „Nedvězí“. Změna „Me-“ na „Ne-“ je poměrně častá, a to nejen u PJ, ale i místních jmen. Změna „d“ resp. „đ“ na „z“ pak byla pravděpodobně způsobena přivlastňovací příponou „-jъ“, která předchozí „d“ palatalizovala na „z“.³³ V 50. letech 20. století, kdy byla místní i pomístní jména počesťována, bylo zřejmě přihlédnuto k této hláskově změněné podobě slova s ohledem na její mnohočetné rozšíření a pravděpodobnému dřívějšímu používání. Substantivum „Hecke“ pak nejspíše z čistě praktických důvodů (tj. zrychlení komunikace) odpadlo, respektive došlo k návratu k původní české podobě jména.

Druhým nejednoznačně zařaditelným PJ byl „Hoher Schneeberg“, v současné mapě pak „Děčínský Sněžník“. Zaměříme-li se na substantivum „Schneeberg“, doslova jej přeložíme jako „Sněžný kopec“ (příp. hora, vrch). Zde došlo pravděpodobně k univerbizaci, opět z důvodu jazykové ekonomie a návratu k původní české podobě. Adjektivum „Hoher“, tedy „Vysoký“ bylo zřejmě vlivem nárůstu významu nedalekého města Děčín nahrazeno adjektivem „Děčínský“.³⁴

Dalším jménem byl „Lotter Berg“, v současnosti „Lotarův vrch“. Dvojice „Berg“ – „vrch“ nepotřebuje bližší výklad, nicméně první část výrazu, posesivní adjektivum „Lotter“ – „Lotarův“ je o něco problematičtější. Současné PJ je odvozeno od jména saského císaře Lothara (resp. Lotara) III., který bojoval ve 12. století proti knížeti Soběslavu I. a podle pověsti byl na tomto místě později vězněn. Německé slovo Lotter se překládá jako „nevázaný chlapík, budižkníchemu“, odtud také český výraz „lotr“. V názvu místa se v průběhu let střídaly různé podoby tohoto jména, variující především „a“ ~ „e“ na pozici druhého vokálu a „t“ ~ „h“, příp. 0 na pozici třetího konsonantu. Dnešní podoba tohoto PJ tak zřejmě vznikla cestou „Lotter“ – „Lother“ – „Lothar“ – „Lotar“ (– „Lotharův“), nicméně zda se jedná o chybu, nebo naopak cílenou konotaci německého nepřítelů českých zemí a zlotřilce, nelze z historických ani současných map či jiných zdrojů bezpečně vyčíst.

Celkem v jedenácti případech se mezi PJ, která byla beze změn přeložena, vyskytoval v původním názvu výraz „Berg“³⁵, jenž „(...) je nejčastějším německým výrazem, který se vyskytuje v soustavě pomístních jmen v Čechách.“³⁶ Mezi vybranými

³³ *Místní jména v Čechách*, <https://mjc.ujc.cas.cz>, heslo „Nedvězí“, cit. [28.3.2019].

³⁴ Jako Děčínský Sněžník se objevuje už na mapě z roku 1926, vzniklé jako součást speciálních map III. vojenského mapování (dostupné online: <https://historickemapy.cuzk.cz>).

³⁵ „*der Berg* ((e)s, e): 1) hora, kopec 2) hromada, kupa“ – Řešetka a kol., 1996. Str. 89.

³⁶ Matušová, 2015. Str. 208–209.

PJ byl tento výraz šestkrát přeložen jako „vrch“, třikrát jako „hora“ a jednou jako „hůrka“ (jedenáctým výrazem byl „Hoher Schneeberg“ – viz výše). Tato pojmenování nejsou nijak výrazněji motivována, podle Slovníku spisovného jazyka českého je vrch v jednom ze svých významů „menší nevysoká hora; kopec, pahorek, vršek, vyvýšenina“³⁷, hora potom podle stejného zdroje „přirozená vyvýšenina zemského povrchu vrcholovitě vystupující nad ostatní krajinu; velký kopec, vysoký vrch“³⁸, nejrelevantnější je tedy při výběru překladu slova „Berg“ jakožto součásti PJ nadmořská výška daného objektu a také blízké okolí, v němž se daný objekt nachází.

Mezi excerpovanými výrazy se také dvakrát objevuje PJ „Kahler Berg“, nicméně jednou je v současných mapách v podobě „Lysá hora“ (u Krupky), podruhé jako „Holý vrch“ (u Jílového). V České republice se objevuje několikrát PJ „Lysý vrch“, nicméně „Holá hora“ se zde nevyskytuje ani jednou (oproti tomu převládá na Slovensku). Motivace k přeložení německého výrazu „Kahler“ jako „Lysý“ nebo „Holý“ však bude pravděpodobně zcela náhodná a nijak lingvisticky nepodmíněná.

Mezi přeloženými PJ je v sedmi případech vyjádřeno zvířectvo, v šesti případech obecný vztah a vlastnost a rovněž v šesti případech osobní jméno, jak lze vidět v následujících tabulkách:

PJ PŘELOŽENÁ	zvířectvo
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Ameisen Berg	Mravenčí vrch
Bärenhecke	Nedvězí
Bärenhügelwiese	Medvědí louka
Geiers Berg	Supí hora
Mückenberg	Komáří hůrka
Pferdskopf	Koňská hlava
Vogelgrund	Ptačí důl

Tabulka 7: PJ přeložená – zvířectvo

³⁷ *Slovník spisovného jazyka českého*, <https://ssjc.ujc.cas.cz>, heslo „vrch“, cit. [28.3.2019].

³⁸ *Slovník spisovného jazyka českého*, <https://ssjc.ujc.cas.cz>, heslo „hora“, cit. [28.3.2019].

PJ PŘELOŽENÁ	obecný vztah a vlastnost
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Kahler Berg	Lysá hora
Kahler Berg	Holý vrch
Schönborn	Krásná Studánka
Schwarzbach	Černý potok
Schwarze Wiesen	Černá luka
Schwarzes Kreuz	U Černého kříže

Tabulka 8: PJ přeložená – obecný vztah a vlastnost

PJ PŘELOŽENÁ	osobní jméno
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Klimtmühle	Klimtův mlýn
Lotter Berg	Lotarův vrch
Marien Berg	Mariánský vrch
Nostitzstrasse	Nosticova silnice
Thielborn	Thielova studánka
Zu Julienau	U Julčina

Tabulka 9: PJ přeložená – osobní jméno

Ostatní výrazy jsou zařaditelné do výše zmíněných skupin podle Lutterera a Šrámka většinou samostatně, proto je nebudeme dále blíže popisovat.

4.3 Nově vzniklá pojmenování

Druhou skupinou jsou PJ, jejichž současná podoba (téměř) nijak nesouvisí s podobou jména z doby před rokem 1945. Z celkového počtu šedesáti zkoumaných PJ tvoří tuto skupinu třináct jmen:

NOVÁ POJMENOVÁNÍ	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Alter Bach	Úštěcký potok
An der Lohleite Feld	Za Potokem
Beile Berg	Pohorský vrch
Die Hohe Haide	Lukovská lada
Galgen Berg	Zaječák
Gügel Berg	Bukovinská hora
Hege Berg	Výrovna
Kessel Berg	Starosti
Manker Bach	Úštěcký potok
Oster Bach	Neštěmický potok
Pflaster Bach	Sněžnický potok
Rehfälle	U Velké školky
Rothügel	U Rokle

Tabulka 10: PJ nově pojmenovaná

Vzhledem k nevelkému počtu výrazů v této skupině, budou jednotlivé případy rozebrány a popsány.

„Alter Bach“, první z těchto PJ, přeložitelné jako „Starý potok“, se v současné mapě vyskytuje jako „Úštěcký potok“. K tomuto současnému PJ se však vztahuje ještě jedno excerpované jméno, a sice „Manker Bach“, jak byl potok pojmenován zhruba v první polovině svého toku – od území vsi Tetčiněves (Tetschendorf), jíž protéká, byl označen jako zmíněný „Alter Bach“. Již na mapě z III. vojenského mapování³⁹ je celý tok označen jako „Auscher Bach“, tedy „Úštěcký potok“, předchozí dvojí označení bylo tedy poměrně brzy nahrazeno a následně během rebohemizace přeloženo na současné PJ.

Další PJ z této kategorie zní „An der Lohleite Feld“, dnes pojmenované „Za potokem“. Německé PJ by se dalo velmi volně přeložit jako „Na poli spravovaném za mzdu“ – německé der „Lohn“ znamená mzda, plat či odměna, „leiten“ vést či řídit. Území zřejmě po roce 1945 ztratilo svůj původní charakter a připadlo nejspíše státu či natrvalo soukromému majiteli, PJ se tak změnilo v současnou verzi, která odpovídá poloze daného

³⁹ Dostupné online na <https://historickemapy.cuzk.cz>

objektu (navíc došlo k zjednodušení názvu, které je zvláště u PJ, jež jsou využívána spíše v mluvené komunikaci, důležité).

„Beile Berg“, přeložitelný jako „Sekerový vrch“ dnes existuje pod názvem „Pohorský vrch“, a to pravděpodobně podle nedaleké obce Pohorsko, jejíž název je odvozen od lokality, v níž se nachází, tedy pohorská – ves v pohoří. Předválečný název byl nejspíše dříve v minulosti motivován lesním porostem kopce, jež souvisí s následným opracováním dřeva sekyrou.⁴⁰

Dalším PJ je „Die Hohe Haide“, v současnosti „Lukovská lada“, jež jsou pojmenována podle nedaleké obce Lukovsko, resp. Lukov. Adjektivum „Hohe“ lze přeložit jako „Vysoké“, substantivum „Haide“ jsou pak výrazem pro „vřesoviště či pláň“ a to podle starého německého pravopisu (v dnešní němčině najdeme výraz die Heide). Opět zde tedy došlo k náhradě adjektiva týkajícího se obecných vlastností (jako je výška, tvar, barva, atp.) za propriální adjektivum vzniklé z místního jména nedaleké obce. Ačkoliv se jedná o podobný případ jako u PJ „Hoher Schneeberg“ – „Děčínský Sněžník“, bylo toto PJ zařazeno až do druhé skupiny kvůli nepřesnostem překladu, jichž bylo více (odlišné adjektivum, hlásková změna u substantiva, mírně jiný význam přeloženého substantiva).

Dalším PJ je spojení „Galgen Berg“, v současnosti pojmenované jako „Zaječák“. „Der Galgen“ je v překladu „šibenice“ – v minulosti se tedy zřejmě jednalo o šibeniční vrch. S ohledem na nepodobnost německého výrazu pro zajíce „der Hase“ nejspíš došlo k čistě náhodnému novému pojmenování, pravděpodobně jednoduše podle množství tohoto zvířete, jež se zde vyskytovalo. Substantivum „Berg“ bylo opět z praktických důvodů vypuštěno.

„Gügel Berg“ nese v současnosti název „Bukovinská hora“, což souvisí s nedalekou vsí Bukovina – její název je odvozen od adjektiva „buková“, a to přidáním zpodstatňující přípony „-ina“.⁴¹ V minulosti se hora i vesnice jmenovaly „Gügel“, resp. „Gügel Berg“, což souviselo se středohornoněmeckým výrazem „gugel(a)“ – „Kapuze“ (kapuce) a „gugelhan“ – „Gockelhahn“ (kohout); vesnice pak dostala název právě podle hory.⁴²

„Hege Berg“, tedy dnešní „Výrovna“, vychází z německého verba „hegen“ – starat se, pečovat, hájit. Souvisí to pravděpodobně s nadmořskou výškou vrchu (540 m), která umožňovala široký rozhled do okolí, jež bylo právě potřeba „hájit a obstarávat“. Současné pojmenování bylo vytvořeno pravděpodobně stejně jako v případě „Zaječáku“, viz výše.

⁴⁰ Jedná se pouze o autorčinu ničím nepodloženou domněnku.

⁴¹ *Místní jména v Čechách*, <https://mjc.ujc.cas.cz>, heslo „Bukovina“, cit. [28.3.2019].

⁴² *Ibidem*.

Dalším PJ je „Kessel Berg“, v současnosti „Starosti“. Dnešní název dostaly podle dnes již zaniklé stejnojmenné obce (dříve „Sorge“), jež se nacházela nedaleko a své jméno získala podle starostí, které provázely zakládání nové osady.⁴³ Německý výraz „Kessel“ lze pak přeložit jako „kotlina, dolina či pánev“, což je mírně v rozporu s druhou polovinou jména – „Berg“ je „vyvýšenina, hora, vrch“, nicméně slovo „Kessel“ je přeložitelné také jako „konvice či kotel“ – „Kessel Berg“ tedy mohl svůj název získat podle nedalekého vodopádu, který zde dopadá na skálu, stejně jako voda na dno konvice či kotle.

„Oster Bach“, další PJ z této skupiny, lze přeložit jako „Východní potok“. Na současné mapě jej však najdeme jako „Neštěmický potok“, což odkazuje k části města s názvem „Neštěmice“, jíž tento tok protéká. Pojmenování „Východní“ pravděpodobně přestalo být dostačující, proto dostal potok název podle tehdy samostatné obce, který označuje „lid ne z Čímic“.⁴⁴

Následující PJ pojmenovává také potok, a sice „Sněžnický potok“, před rokem 1945 známý jako „Pflaster Bach“. Současný název vznikl pravděpodobně podle názvu nedaleké obce „Sněžník“, který vznikl zase na základě blízkého vrchu „Děčínský Sněžník“. Historický název je složen z výrazu „Pflaster“ přeložitelného do češtiny jako „dlažba či náplast“ a „Bach“, tedy „potok“. Druhá část jména nepotřebuje komentář, nicméně „Pflaster“ kdysi označovalo vydlážděné koryto tohoto toku, které se z velké části zachovalo dodnes.

Předposledním výrazem z této skupiny je jméno „Rehfälle“, v současných mapách vyskytující se jako místo „U Velké školky“. Substantivum „Das Reh“ označuje v němčině „srnec“, sloveso „fällen“ potom znamená „padat, kácet, vylučovat“ – je tedy možné, že se jednalo o místo, kde byla hojně lovena srnčí zvěř. Současný název je pak odvozen od místa pro pěstování sazenic lesních stromů.

PJ „Rothügel“ tuto skupinu uzavírá. Lze jej přeložit jako „Červený pahorek“, nicméně na dnešní mapě je toto místo označeno jménem „U Rokle“ a namísto původního pojmenování vyvýšeniny se vztahuje k povodí Šotolského potoka – pravděpodobně kvůli lepší orientaci mezi ostatními kopci.

Celkem v osmi případech z celkových třinácti PJ v této skupině ovlivnilo nové pojmenování místní jméno přilehlé obce (města, příp. městské části):

⁴³ *Místní jména v Čechách*, <https://mjc.ujc.cas.cz>, heslo „Starosti“, cit. [28.3.2019].

⁴⁴ *Místní jména v Čechách*, <https://mjc.ujc.cas.cz>, heslo „Neštěmice“, cit. [28.3.2019].

NOVÁ POJMENOVÁNÍ	pojmenování podle obce
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Alter Bach	Úštěcký potok
Beile Berg	Pohorský vrch
Die Hohe Haide	Lukovská lada
Gügel Berg	Bukovinská hora
Kessel Berg	Starosti
Manker Bach	Úštěcký potok
Oster Bach	Neštěmický potok
Pflaster Bach	Sněžnický potok

Tabulka 11: Nová pojmenování – využití místního jména obce

To může vypovídat o neprůhlednosti původního pojmenování či zaniklé skutečnosti, k níž se dané jméno v minulosti vztahovalo.

4.4 Pomístní jména názvuková

Třetí a nejméně početnou skupinu tvoří PJ tzv. názvuková, využívající hláskovou podobu původního německého jména. Ze šedesáti vyexcerpovaných PJ jich bylo do této skupiny zařazeno devět.

NÁZVUKOVÁ PJ	
Jméno z historického mapování	Jméno ze současné mapy
Bihana Berg	Na Běhání
Budine Berg	Budina
Geiersburg	(zřícenina hradu) Kyšperk
Im Knötel	Na Knetlu
Kalvarien Berg	Vyhlídka Kalvarienberg
Kolleben	Kolibov
Ruine Hradek	(zřícenina) Hrádek
Sedler Revier	Sedlo
Wostrey Berg	Vysoký Ostrý

Tabulka 12: Názvuková PJ

Takto bohemizovaná PJ byla přizpůsobena nejen českému hláskovému, ale i deklinačnímu systému.

Od ostatních PJ z této skupiny se výrazně liší jméno „Kalvarien Berg“, jež najdeme v současných mapách jako „Vyhlídku Kalvarienberg“. Došlo zde tedy k zachování původního německého PJ a doplnění českým označením objektu, jež toto anoikonimum pojmenovává. Název nebyl přeložen, jak bývá zvykem na „Křížový vrch/kopec“, ani jako „Kalvárie“ (s různými hláskovými obměnami), navíc byl zachován v celé své původní

podobě, tedy včetně výrazu „[b]erg“, což je v rozporu s předchozími tvrzeními o působení jazykové ekonomie a uzpůsobení PJ potřebám mluvené češtiny. Na základě dotazování obyvatel Krupky,⁴⁵ u níž se objekt nachází, bylo zjištěno, že v běžné mluvě převládá výraz „Kalvárie“ (případně „U Křížku“) a pro mapu použitý původní německý název je tedy pravděpodobně čistě formální. Vzhledem k těmto skutečnostem bylo toto PJ zařazeno do skupiny s tzv. názvukovými PJ.

I zde převažoval v původním pojmenování výraz „Berg“ – vyskytl se celkem čtyřikrát, z čehož nebyl ani jednou použit ve výsledném českém pojmenování (výjimku tvoří výše zmíněný „Kalvarienberg“).

⁴⁵ Jednalo se o nereprezentativní vzorek pěti osob, z toho tří žen a dvou mužů, ve věku od třiceti do šedesáti let, jež v Krupce žijí celý život. Dotazovaným byl ukázán objekt na mapě stabilního katastru, kde se místo PJ nachází jen mapová značka, a následně byli vyzváni, aby toto místo pojmenovali a dotázáni na výraz, který pro pojmenování tohoto objektu používají v běžném hovoru.

ZÁVĚR

Pomístním jménům, která pojmenovávají neosídlené objekty (tedy lesy, louky, pomníky apod.) nebývá často věnováno tolik prostoru v odborných publikacích jako jiným propriím, ačkoliv se jedná o neméně zajímavé a rozsáhlé téma, na něž lze pohlížet z nejrůznějších hledisek.

Tato práce se zaměřila na konkrétní skupinu pomístních jmen, tedy anoikonym, určenou především oblastí a obdobím, v nichž se vyskytovala.

Jednalo se o oblast tzv. Sudet, tedy prostředí československého a následně českého pohraničí, které se vyznačuje specifickými rysy. Mezi ty nejpodstatnější patří nepříznivé klimatické podmínky, jež vedly k částečně nucené kolonizaci německým obyvatelstvem, které mělo za úkol tuto oblast zúrodnit, k čemuž docházelo zhruba od 13. století (tzv. „velká kolonizace“). Až do poloviny 20. století šlo tedy o oblast s výraznou převahou německy hovořícího obyvatelstva, které bylo po druhé světové válce, během tzv. nuceného odsunu, téměř kompletně nahrazeno obyvatelstvem českým, případně menšinami ze Slovenska či Maďarska.

Proto byla také pro tuto práci stěžejní pomístní jména používaná před rokem 1945 (tedy během německého osídlení) a po něm (znovuosídlení českým obyvatelstvem).

Vzhledem k rozsáhlé oblasti Sudet bylo vybráno pět konkrétních obcí (Chlumec, Krupka, Jílové, Ústí nad Labem a Úštěk), jejichž současný územní katastr byl použit jako vymezení oblasti pro excerpci pomístních jmen. Ta byla excerpována z historické mapy II. vojenského mapování (tzv. Františkova) v měřítku 1:28 800, které bylo provedeno v letech 1836–1852. Při špatné a nejasné čitelnosti nalezených jmen v této mapě byla pro srovnání použita speciální mapa III. vojenského mapování z let 1874–1880, která sice disponuje větším měřítkem (1:75 000), nicméně je především v hornatých oblastech čitelnější a přehlednější, avšak s ohledem na výrazně pozdější zpracování byla používána minimálně.

Nalezená pomístní jména v historické mapě (resp. mapách) byla zaznamenána a rozdělena podle jednotlivých vybraných obcí a následně porovnána s pomístními jmény získanými ze současné mapy. Zde byla použita tzv. turistická mapa dostupná z internetové aplikace mapy.cz, vyvíjena společností Seznam.cz. Tato mapa vznikla v roce 2007 (nicméně neustále probíhá její aktualizování) a je k dispozici v dynamickém měřítku s proměnlivým množstvím zobrazovaných popisků.

Z pěti vybraných obcí bylo celkem vyexcerpováno šedesát pomístních jmen, která byla následně roztržena do tří skupin – pomístní jména přeložená, bez vazby na předchozí pojmenování a tzv. názvuková. Jedná se o jedno z možných rozdělení způsobu počeštění německých pomístních jmen, které bylo pro tuto práci vybráno jako jedno

z nevhodnějších, nicméně existuje celá řada a dalších způsobů rozdělení, které se může částečně překrývat s těmito kategoriemi.

S ohledem na výše zmíněný charakter oblasti Sudet, tedy německé obyvatelstvo před rokem 1945 a jejich kompletní výměnu po tomto roce, bylo předpokládáno největší zastoupení jmen přeložených, což se také potvrdilo – k překladu došlo v 63 % případů (38 jmen z celkových 60). Nově příchozí česky hovořící obyvatelstvo, jež vystřídalo odsunutě Němce, si německé výrazy jednoduše přeložilo za účelem lepší a snadnější orientace v prostoru a přirozenějšímu pojmenování skutečností ve vlastním jazyce. Při tomto způsobu počesťování docházelo často k multiverbizaci pro němčinu typických kompozit, mimo to neprobíhaly u těchto jmen žádné další výraznější změny (ve většině případů bylo zachováno pořadí slov a gramatické číslo).

Druhou skupinou byla jména, která vznikla téměř výhradně jako zcela nové pojmenování, bez vazeb na původní německé jméno. Tato jména tvořila 22 % z celkového počtu excerpovaných výrazů (13 jmen) a s ohledem na jejich charakter a nevelký počet jsou v práci jednotlivě rozebrána a okomentována. Tuto skupinu jmen lze použít jako důkaz pro používání pomístních jmen spíše v mluveném jazyce – po druhé světové válce k odchodu donucené německy hovořící obyvatelstvo si používané výrazy „odneslo s sebou“ a nijak nezaznamenaná jména se tedy pro příchozí nezachovala, což vedlo k vytvoření zcela nových pojmenování podle pravidel tvorby pomístních jmen.

Třetí a zároveň nejmenší skupinu tvořila jména tzv. názvuková. Jedná se o výrazy, které využívají hláskovou podobu původního jména a po přizpůsobení českému fonologickému a morfologickému (případně morfonologickému) systému. Takto vzniklá jména se objevila ve zbývajících 15 % případů (8 jmen) a stejně jako předchozí skupina, i tato může sloužit jako potvrzení mluveného charakteru pomístních jmen – ústně šířené výrazy byly po roce 1945 zapsány v podstatě foneticky a případně pro německou abecedu typické fonémy (ä, ß, a další) byly přizpůsobeny českému fonologickému systému. S ohledem na charakter českého jazyka (tedy převážně flektivního jazyka) došlo také k přizpůsobení těchto jmen českému deklinačnímu systému, přesto je u nich stále patrný původ v německém jazyce.

Jak bylo zmíněno, primární funkcí pomístních jmen bylo a stále je především usnadnění orientace v prostoru, což dokládá fakt, že většina jmen označovala vyvýšeninu nebo vodní tok, jež jsou v krajině nejvýraznější a zároveň nejstálejší. Poměrně často se mezi zkoumanými pomístními jmény objevovala také ta, jejichž součástí bylo pojmenování z rostlinné nebo živočišné říše, případně označení vlastnosti, tedy barvy, velikosti a podobně, což lze identifikovat jako další důkaz pro spíše lidový charakter a orální šíření

pomístních jmen.

V současnosti dochází spíše k pomalému zániku pomístních jmen, neboť dochází k čím dál většímu rozšiřování městských zástaveb, kvůli kterým zaniká většina objektů, jež tento druh jmen pojmenovává, mimo to částečně odpadla potřeba orientovat se v prostoru právě podle pomístních jmen. Jak výrazný dopad bude tato tendence mít, bude však zjiřitelné až po delším časové období, nicméně lze toto téma zpracovat v dalších výzkumech.

Cílem této práce bylo teoreticky přiblížit pomístní jména na pozadí česko-německých vztahů v průběhu let v konkrétně vymezeném specifickém prostoru tzv. Sudet a na základě těchto teoretických východisek zmapovat proměnu pomístních jmen po roce 1945 právě v této oblasti. Stanovená hypotéza, spočívající v převaze přeložených pomístních jmen byla potvrzena, nicméně se nabízí srovnání jednak s dalšími sudetskými obcemi (tedy rozšíření použitého vzorku), případně detailnější rozdělení a rozbor pomístních jmen např. podle dialektů, a to jak německých, z nichž tato jména původně vznikla, ale i českých (resp. moravských a slezských), jimiž byla následně počeštěná jména v určitých oblastech jistě ovlivněna.

SUMMARY

The primary aim of this thesis was comparing the non-settled geographical names from maps made before 1945 and after that. The names were located in concrete villages (Chlumec, Jílové, Krupka, Ústí nad Labem, Úštěk), which were before 1945 parts of the Sudetenland and its inhabitants were mostly German.

The first part is theoretical, and it is divided into three chapters. The first one is focused on the non-settled geographical names generally. There is information about their definition, development and one of the sorting. The second chapter describes a Czech-German relation, mostly because of the language point of view. The German-language inhabitants mostly lived in the Sudetenland from the 11th century, primarily during the Second World War, when this area belonged to the Nazi Germany. It influenced the spoken language in the borderlands, including the non-settled geographical names as well as the displacement of the German inhabitants in 1945. Next and the last chapter concerns with the area of the Sudetenland and the chosen villages. First of all is explained the etymology of the word „Sudety“ and what it is in general. After that is described the history of this area and factors important for the later research. Finally, there are the chosen villages and information about the geography, history and inhabitants.

After the theoretical part ensues the practical one. At first is introduced the method of the research. From Map of the Second military mapping (1836–1852) were extracted the non-settled geographical names in the chosen villages. These names were compared to the names from current map (there had been used a gateway „mapy.cz“) and sorted out into three groups – translated names, names with no relation to the previous one and names based on a phonic form of the previous one (in Czech „názvuková“).

From five villages it has been got sixty names. From these sixty names there are thirty-eight translated names (63 %), thirteen names with no relation to the previous one (22 %) and nine names based on a phonic form of the previous one (15 %). We supposed that there will be most of the translated names and this premise had been confirmed. That relate to the German inhabitants in the Sudetenland, which were completely replaced by the Czech inhabitants. Also it had been shown how are the geographical non-settled names from the Sudetenland nowadays different compared to the names before 1945 from the same area and how they changed.

ANOTACE

Jméno a příjmení autora: Kateřina Zimmertová

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Počešťování pomístních jmen po roce 1945 (na materiálu vybraných obcí v tzv. Sudetech)

Jméno vedoucího diplomové práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Počet znaků: 80 462

Počet příloh: 10

Počet použitých zdrojů: 31

Klíčová slova: pomístní jména, česko-německé vztahy, Sudety, pohraničí, historické mapování; non-settlement geographical names, Czech-Germany relations, Sudetenland, borderlands, historical mapping

Stěžejním tématem této bakalářské práce je excerptce a analýza pomístních jmen z vybraných oblastí tzv. Sudet, a to před rokem 1945 a po něm. Teoretická část se zabývá samotnými pomístními jmény, jejich definicí, vývojem a případným členěním, dále česko-německými vztahy, což souvisí především s německým obyvatelstvem následně popsanych Sudet. Praktická část se pak věnuje samotnému výzkumu, zaměřenému na potvrzení, případně vyvrácení stanovené hypotézy, týkající se proměny pomístních jmen po odsunu Němců z původně německojazyčných oblastí.

The main topic of this bachelor thesis is the finding and analyzing the non-settlement geographical names from the chosen villages in the Sudetenland before 1945 and after that. The theoretical part is focused on the non-settlement geographical names themselves, their definition, development and dividing, also on Czech-Germany relations – it is related to the German inhabitants from the Sudetenland, which is also explained. The practical part deals with the research itself, which tries to prove, or disprove author's hypothesis, related to changes of the non-settlement geographical names after the German displacement from originally German language regions.

POUŽITÁ LITERATURA A INTERNETOVÉ ZDROJE

Knížní a časopisové zdroje

BERVIC, Rudolf a Květoslava KOCOURKOVÁ. *Krupka: půl tisíciletí horního města*. Krupka: Městský národní výbor, 1978.

BORSKÁ, Helena. *Poznámky k historii města Ústí nad Labem a okolí: původní seriál na pokračování v podnikových novinách My z chemie z let 1998-2003*. Ústí nad Labem: Spolek pro chemickou a hutní výrobu, 2005.

KRČMARĚ, Stanislav. *Názvy a zkratky používané na speciálních a generálních mapách III. a nových vojenských mapování*. Dobruška: Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad, 2011.

KUČA, Karel a kol. *Krajinné památkové zóny České republiky*. Praha: Národní památkový ústav, 2015.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. VII. díl, Str-Vč. Praha: Libri, 2008.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III. díl, Kolín-Miro. Praha: Libri, 1998.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. II. díl, H-Kole. Praha: Libri, 2000.

LUTTERER, Ivan a Rudolf ŠRÁMEK. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Havlíčkův Brod: Tobiáš, 2004.

MALENÍNSKÁ, Jitka. Německá oronymická apelativa severních Čech a jejich české ekvivalenty (na materiálu Českého středohoří). In: *Acta onomastica*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 1995, 36, 138–144.

OBERWANDLING, Alfred a kol. *Nezapomenutelná vlast Sudetenland*. České vydání: KAMAS, Pavel. Brno: Guidemedia, 2013.

PLESKALOVÁ, Jana. Česká pomístní jména v diachronním pohledu. In: *Acta onomastica*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2000, 40, 186–195.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*. Praha: Československá akademie věd, 1954.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa: 1918-1992*. Brno: Doplněk, 2009.

RICHTER, Karel. *Češi a Němci v zrcadle dějin. Svazek 1–2*. Třebíč: Akcent, 1999.

ŘEŠETKA, Miroslav a kol. *Německo-český a česko-německý slovník*. Olomouc: Fin Publishing, 1996.

SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha: Academia, 1996.

SVOBODA, Jan a kol. *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky*. Praha: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973.

ŠLOSAR, Dušan. Česko-německé jazykové kontakty. In: KOSCHMAL, NEKULA, ROGALL a kol. *Češi a Němci*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2001.

ŠTĚPÁN, Pavel. *Pomístní jména v Čechách z pohledu slovtvorného*. Praha: Academia, 2016.

Elektronické zdroje

Český statistický úřad. *Počet obyvatel v obcích k 1.1.2017* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2017 [cit. 16.3.2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz>

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Slovník spisovného jazyka českého* [online] [cit. 28.3.2019]. Dostupné z <https://ssjc.ujc.cas.cz>

Historické mapy Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního [online] [cit. 20.3.2018]. Dostupné z <https://historickemapy.cuzk.cz>

KOVAŘÍK, Michal: *Zapomenuté Sudety. Sociologicko-ekonomický pohled na současnou krajinu a obyvatele Sudet*. [online] [cit. 27.3.2019] Diplomová práce. Jihočeská univerzita České Budějovice, 2018. Dostupné z: https://theses.cz/id/tl1xw0/Diplomov_prce_-_Michal_Kovak.pdf

Laboratoř geoinformatiky [online] [cit. 20.3.2018]. © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J.E. Purkyně. Dostupné z <http://www.oldmaps.geolab.cz>

Lidová architektura Čech, Moravy a Slezska [online]. 2000–2018 © Martin Čerňanský [cit. 16.3.2018]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz>

Mapy.cz [online] [cit. 20.3.2018]. © 2nd Military Survey, Austrian State Archive © MŽP ČR © UJEP. Dostupné z <https://mapy.cz/19stoleti>

Mapy.cz [online] [cit. 20.3.2018]. © Seznam.cz, a.s., © AOPK ČR – ochrana přírody a krajiny. Dostupné z <https://mapy.cz/turisticka>

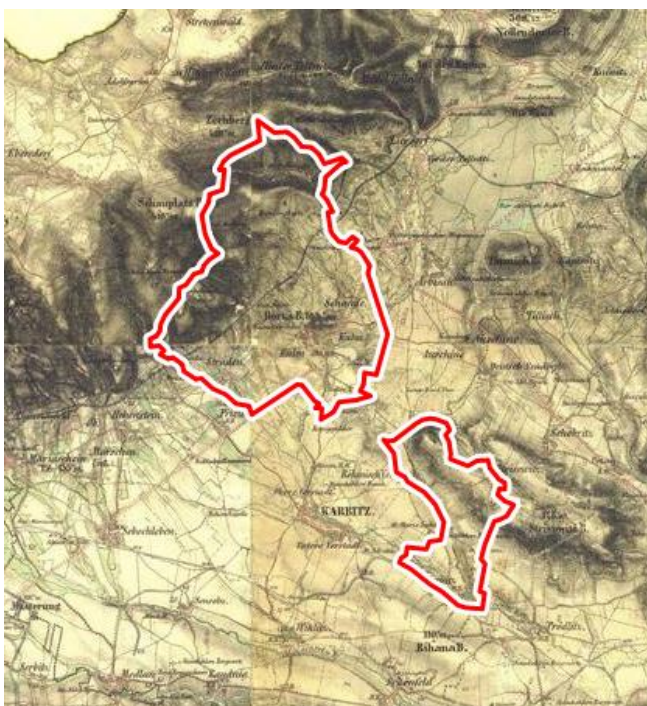
Oficiální stránky města Jílové [online]. © 2017 Město Jílové [cit. 16.3.2018]. Dostupné z: <http://www.mujilove.cz>

Oficiální stránky města Krupka [online]. WEBHOUSE® [cit. 24.1.2018]. Dostupné z: <http://www.krupka-mesto.cz>

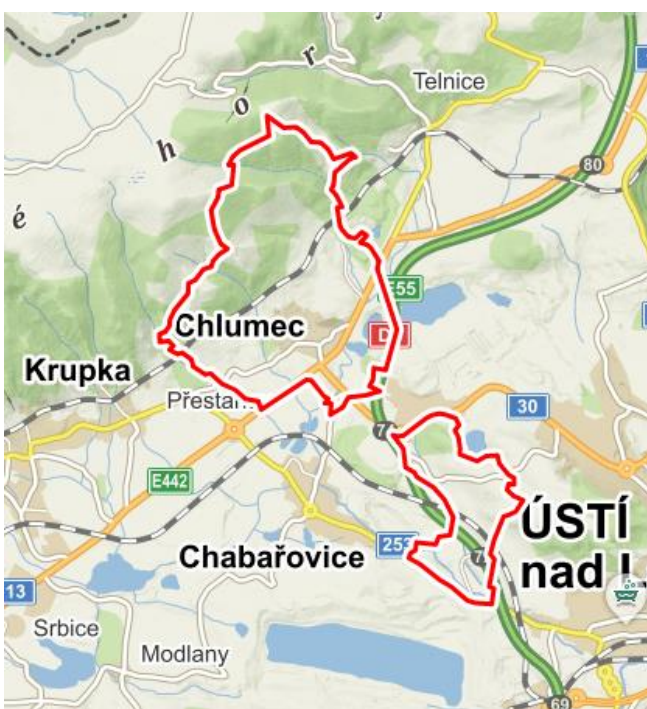
PLESKALOVÁ, Jana. POMÍSTNÍ JMÉNO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online] 2017 [cit. 27.3.2019]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/POMÍSTNÍ JMÉNO](https://www.czechency.org/slovník/POMÍSTNÍ_JMÉNO)

PROFOUS, Antonín a kol. *Místní jména v Čechách* [online] [cit. 28.3.2019]. Dostupné z <https://mjc.ujc.cas.cz>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Chlumec – II. vojenské mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/19stoleti>)

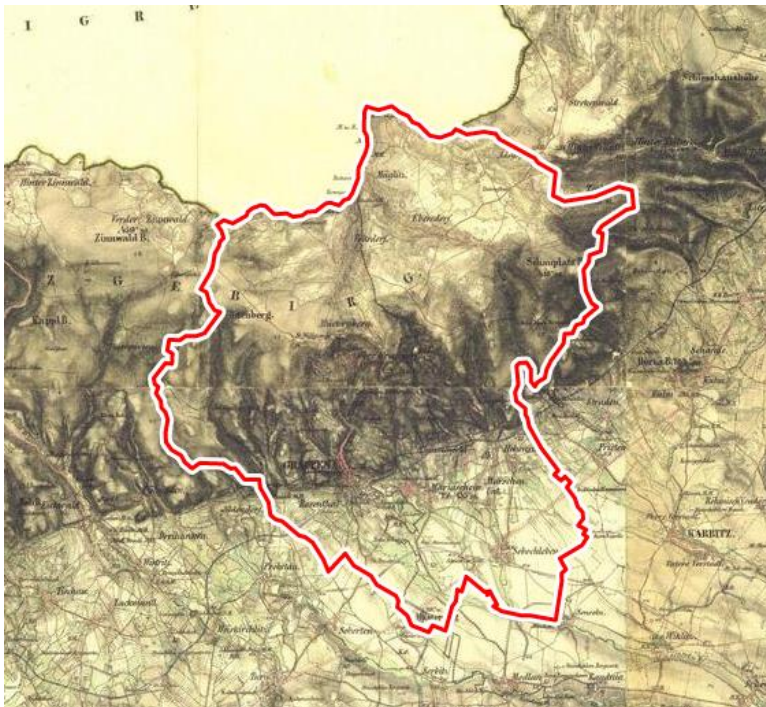
Příloha 2: Chlumec – současné mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/turisticka>)

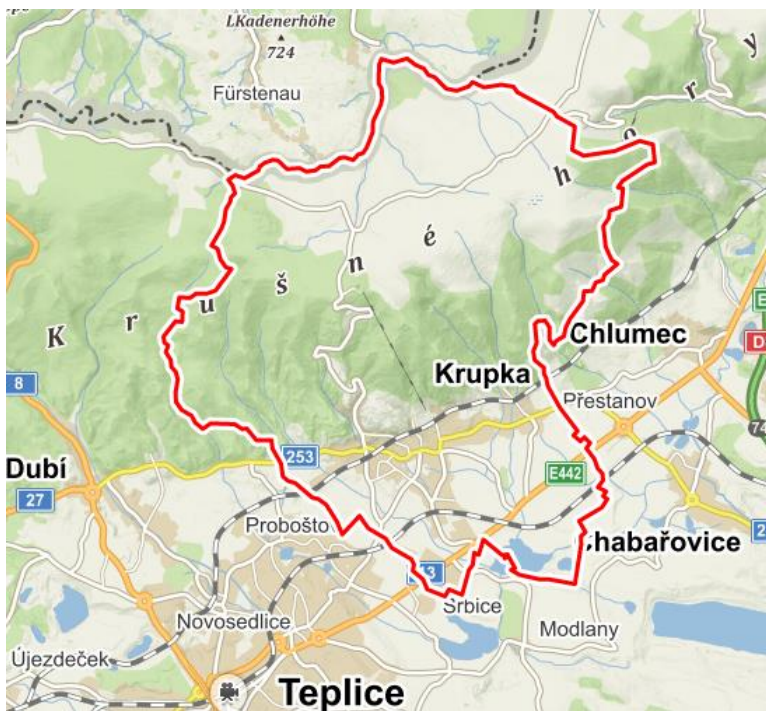
Příloha 3: Jílove – II. vojenské mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/19stoleti>)

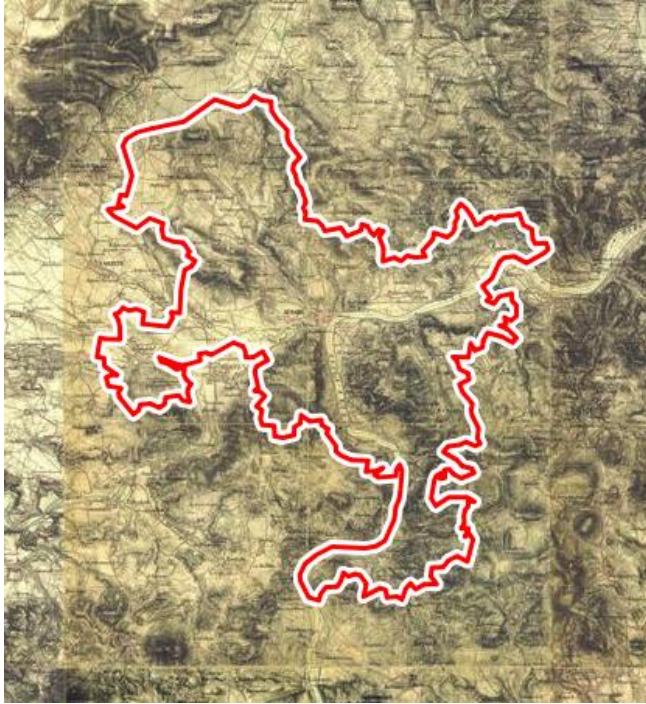
Příloha 4: Jílove – současné mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/turisticka>)

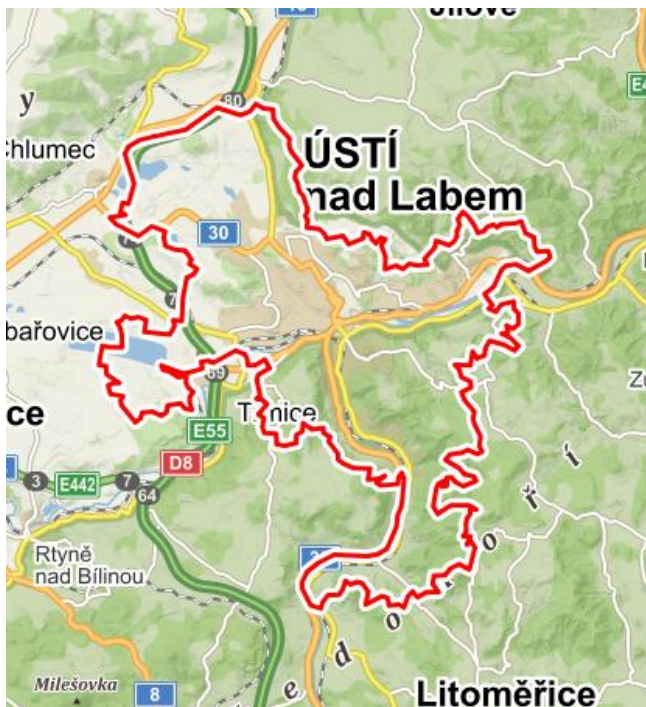
Příloha 5: Krupka – II. vojenské mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/19stoleti>)

Příloha 6: Krupka – současné mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/turisticka>)

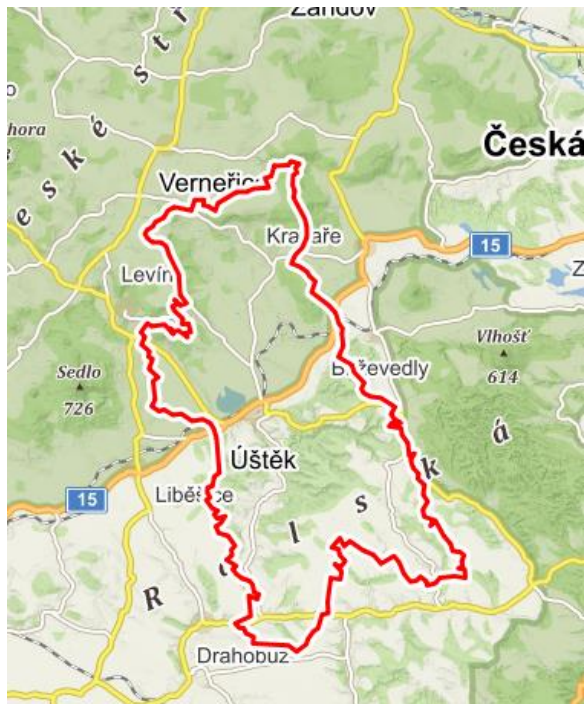
*Příloha 7: Ústí nad Labem – II. vojenské mapování
(dostupné online z <https://mapy.cz/19stoleti>)*

*Příloha 8: Ústí nad Labem – současné mapování
(dostupné online z <https://mapy.cz/turisticka>)*

Příloha 9: Ústěck – II. vojenské mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/19stoleti>)

Příloha 10: Ústěck– současné mapování (dostupné online z <https://mapy.cz/turisticka>)